

Т. М. Валынец, І. Э. Ратнікава,
І. С. Роўда, П. П. Шуба

Беларуская мова

Частка 1

4

Т. М. Валынец, І. Э. Ратнікава, І. С. Роўда, П. П. Шуба

БЕЛАРУСКАЯ МОВА

Падручнік для 4 класа
агульнаадукацыйных устаноў
з рускай мовай навучання

У дзвюх частках
Частка 1

Зацверджана
Міністэрствам адукацыі
Рэспублікі Беларусь

МИНСК
НАЦЫЯНАЛНЫ ІНСТИТУТ АДУКАЦЫИ
2008

все учебники на www.slovo.ws

все учебники на www.slovo.ws

УДК 811.161.3(075.2=161.1)

ББК 81.2Беи-922

B11

Рэцэнзенты:

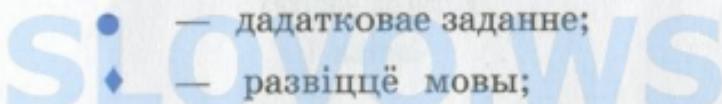
кафедра пачатковай адукацыі ўстановы адукацыі «Мінскі дзяржаўны абласны інстытут павышэння кваліфікацыі і перападрыхтоўкі кадраў» (канд. пед. навук, дац., прафесар па на-
вуковай работе *A. С. Грабчыкава*);

доктар філалагічных навук, прафесар, дырэктор дзяржаўнай
навуковай установы «Інстытут мовы і літаратуры імя Якуба
Коласа і Янкі Купалы» Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі
A. A. Лукашанец.

Умоўныя абазначэнні:

— дамашнєе заданне;

— дадатковае заданне;

— развіццё мовы;

— падказка слоўніка.

Валынец, Т. М.

B11   Беларуская мова : падруч. для 4-га кл. агульнаадукац.
устаноў з рус. мовай навучання. У 2 ч. Ч. 1 / Т. М. Ва-
лынец [і інш.]. — Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2008.
104 с. : іл.

ISBN 978-985-465-353-2 (ч. 1).

УДК 811.161.3(075.2=161.1)

ББК 81.2Беи-922

ISBN 978-985-465-353-2 (ч. 1)

ISBN 978-985-465-352-5

© Валынец Т. М., Ратнікава І. Э.,
Роўда І. С., Шуба П. П., 2008

© Афармленне. НМУ «Нацыянальны
інстытут адукацыі», 2008

ПАЎТАРЭННЕ ВЫВУЧАНАГА Ў III КЛАСЕ

ТЭКСТ. СКАЗ

Тэкст — гэта выказванне на якую-небудзь тэму. Сказы ў тэксце звязаны па сэнсе. Яны раскрываюць тэму і асноўную думку тэксту. У тэксце можна вылучыць **сэнсавыя часткі**, даць кожнай з гэтых частак загаловак — тады атрымаецца план тэксту.

1. Прачытайце тэкст. Дайце яму загаловак. На якую тэму гэты тэкст? Якая яго асноўная думка?

Сяброўства не церпіць несумленных, баязлівых людзей. Табе не падабаецца, калі сябар, які паабяцаў штосьці зрабіць, не зрабіў гэтага. Таму імкніся сам быць сумленным, умей стрымаць сваё слова.

Не падабаецца табе і тое, што ў выпадку небяспекі сябар кінуў цябе аднаго. Таму будзь сам смелы, каб апраўдаць званне сябра.

Толькі той мае права на сяброўства, хто імкнецца заўсёды рабіць добрае для таварыша.

Я. Маўр

- Падзяліце тэкст на сэнсавыя часткі. Складзіце і запішыце яго план.

2. Прочытайце тэксты. Успомніце, чым адрозніваюцца тэкст-апісанне і тэкст-апавяданне.

I. Некалі я любіў глядзеца з Вялікай гары на сваю вёску. Каля капліцы расла высокая разглістая таполя. Яе верхавіна пачынала паказвацца амаль што з палавіны гары. Далей з вуліцы вызіралі яшчэ таполі. Над адной з іх, пасярод вёскі, часта кружыўся бусел.

II. На першы ўрок Пятрусь спазніўся. Ішоў ён у школу, а Паўлік у гэты час катаў па вуліцы жалезнае кольца. Пятрусь таксама пабег за ім. Цікавая забава, усё роўна як на веласіпедзе едзеш. За звонам кольца не пачуў школьнага званка. Калі ж ён прыйшоў нарэшце на школьнага двора, тут не было ўжо нікога.

Паводле А. Кулакоўскага

- Вусна перакладзіце выдзелены сказ на рускую мову.

Капліца — маленькі будынак для малення, набажэнства (рус. часовня).

Вылучаюць апавядальныя, пыталныя і пабуджальныя сказы. Успомніце:

1. З дапамогай якіх сказаў людзі паведамляюць пра свае думкі і пачуцці, апісваюць прадметы, расказваюць пра падзеі?
2. Якімі сказамі выражают сказы просьбы, загады, заклікі да дзеяння?
3. Якія сказы выкарыстоўваюць людзі, калі хочуць пра што-небудзь даведацца?

3. Прачытайце сказы. Якія яны — апавядальныя, пытальныя ці пабуджальныя?

1. Калі ласка, перадай прывітанне бацькам //
2. Сёння мы з мамай пойдзем у кнігарню //
3. Якая твая любімая пара года // 4. Няхай здзеісніцца ўсе вашы мары //

• Спішыце, пастаўце ў канцы сказаў патрэбныя знакі прыпынку.

4. Прачытайце жартоўныя пытанні, адкажыце на іх.

1. Што халоднае, як лёд, і салодкае, як мёд?
2. Якая ў рыбы кроў? 3. Ішлі дзве дачкі, дзве маці і бабуля з унучкай. Колькі чалавек ішло? 4. Ці можа страус назваць сябе птушкай?

• З дапамогай якіх спецыяльных слоў утвораны гэтыя пытальныя сказы?

5. Прачытайце апавядальныя сказы. Да кожнага з іх па스타ўце па 3—4 пытанні.

Міколка перадаў кніжку Антосю. Антось падзякаваў сябру за дапамогу.

• Запішыце апавядальныя і пытальныя сказы.

Узор. *Міколка хутка вывучыў верш. Ці хутка Міколка вывучыў верш? Што вывучыў Міколка? Хто хутка вывучыў верш? Як Міколка вывучыў верш?*

6. Прачытайце. Назавіце пабуджальныя сказы.

Як толькі я сябе помню, бацькі мае прывучалі малых шанаваць усё жывое, што вакол нас.

— Не тапчы травіцы, хадзі сцежачкай. Трава вырасце. Яе скосяць — будзе сена кароўкам...

— Асцярожна рві яблыкі — не паламай галінкі. На паламаным суку не будзе яблыкаў...

— Напрасткі праз жыта не хадзі. Ты патопчаш хлеб...

У. Дубоўка

- Назавіце ў пабуджальных сказах дзеясловы, якія выражают заклік.

Шанаваць — рус. *уважать, ценить.*
Напрасткі — рус. *напрямик.*

7. Са слоў складзіце сказы і запішыце іх. Вызначце, што выражает кожны сказ.

1. Ці, у цябе, стрыечныя, брат, сястра, або, ёсьць?
2. Людзям, часцей, усміхайся.
3. Узнімай, сябрам, настрой, сваім, і, родным.
4. Можа рабіць, чалавек, рукамі, цуды, сваімі, сапраўдныя.

Стрыечны — рус. *двоюродный.*
Сапраўдны — рус. *настоящий.*

Сказы могуць вымаўляцца спакойна, звычайным тонам. Клічныя сказы вымаўляюцца з пачуццём, усхвалявана, вельмі выразна, з павышэннем тону. Гэта заклікі, прывітанні, віншаванні, сказы, што выражаюць моцнае пачуццё.

8. Прачытайце пабуджальныя сказы так, як патрабуе іх змест. Якія з гэтых сказаў клічныя?

1. Прыходзь да мяне сёння пасля ўрокаў //
  2. Ой, бяжы сюды хутчэй //
  3. Няхай ваша жыццё будзе шчаслівае і доўгае //
  4. Няхай цяпер Іра паспрабуе рашыць крыжаванку //
- Запішыце сказы, ставячы ў канцы патрэбны знак прыпынку.

Самыя важныя слова ў сказе — дзейнік і выказнік. Гэта галоўныя члены сказа.

9. Прачытайце. У кожным сказе знайдзіце дзейнік і выказнік. Вусна паставаўце пытанні ад дзейніка і ад выказніка да астатніх слоў у сказе.

Дзе́ці на бло́зе прыла́гілі шпако́йню. Вісной прыля́гелі шпакі. Хутка ў шпакоў вывеліся пу́шыстыя шпачы́нты.

За шпакоўняй пільна сачыў кот.

Аднойчы кот палез на дрэва. Птушкі дружна наляцелі на злодзея. Спалохаўся кот і ўцёк.

- Спішыце першыя тры сказы, устаўце прапушчаныя літары.
- Падкрэсліце дзейнік адной рыскай, выказнік — дзвюма.

Пільна — уважліва (рус. пристально, зорко).

10. Складзіце сказы па схемах.

Я к і? _____ д з е? на ч ы м?
_____ к а л і? _____ ш т о?
Я к? _____ !

- Запішыце сказы.

11. Перакладзіце сказы на беларускую мову і запішыце.

В лесу мы нашли ёжика. Он притаился в зелёных зарослях папоротника. Рядом лежали маленькие ежата. Мы не тронули ежиную семью.

- Падкрэсліце дзейнік і выказнік. Вусна пастаўце пытанні да даданых членаў сказа.
- Дакажыце, што гэта тэкст, а не набор асобных сказаў.

Притаился — *прыймацца*;
в зарослях папоротника — *у зарасніку па-параци*;
ежата — *важаняты*;
ежиная — *вожыкава*;
тронули — *кранулы*.

Пара слоў, звязаных па сэнсе, — гэта словазлучэнне: *падкрэсліць* (што?) *словы, слова* (якія?) *устаўленыя*. Адно слова ў словазлучэнні галоўнае, другое — залежыць ад яго. Дзейнік і выказнік словазлучэннем не з'яўляюцца, бо дзейнік і выказнік — гэта **сказ**.

12. Прачытайце. Выпішыце спачатку дзейнік і выказнік, а пасля — словазлучэнні па ўзоры.

Узор. *Іна ішла. Ішла* (дзе? па чым?) *па лесе.*
Ішла (з кім?) *з Ігнатам.*

Іна ішла па лесе з Ігнатам. Яны збиралі ягады. У зялёной траве Іна знайшла сунічкі. А Ігнат знайшоў вялікі баравік.

13. Прачытайце. Якія пачуцці выражаюць клічныя сказы: хваляванне, сум, захапленне?

Вечарамі дзьмуў вецер. Насцечка слухала шум клёна каля акна. Клён быццам рассказваў ёй нешта цікавае, важнае і патрэбнае. Колькі усяго на свеце многа! И як добра жыць сярод усяго гэтага! Увесень сладко чакаць першага снегу, а зімой — першай травы. И як радасна ўбачыць першы зялёны лісток на дрэве!

Паводле К. Чорнага

- Спішыце першыя тры сказы. Падкрэсліце ў іх дзейнік і выказнік.

СЛОВА

Кожнае слова выражае пэўны сэнс. Інакш кажучы, мае лексічнае значэнне. Словы могуць быць блізкія па значэнні (сінонімы) і процілеглыя (антонімы).

14. У левым слупку прыведзены слова, а ў правым — лексічныя значэнні гэтых слоў. Вызначце, якое лексічнае значэнне адпавядае кожнаму слову?

вырай	‘вадзяная лілея’
гарлачык	‘паданне пра стараадаўнія часы’
каравай	‘цёплыя мясціны, дзе зімуюць птушкі’
прыказка	‘круглы пірог’
легенда	‘павучальны выраз’

- Запішыце выдзеленыя слова і іх тлумачэнні.

15. Прачытайте. Карыстаючыся словамі для даведкі, адкажыце, якія значэнні маюць выдзеленыя слова. Якія з гэтых значэнняў пераносныя?

Капаў зямлю — абліяцеў вакол Зямлі, вострае кап'ё — вострые боль, цвёрды кардон — цвёрды намер, яшчэ зялёны яблык — зялёная стужка.

Слова для даведкі: планета, глеба; моцны, напружены, наточаны, які добра рэжа, коле; непахісны, устойлівы, моцны, які з цяжкасцю паддаецца сцісканию, згінанию; колер травы, лісця, недаспелы.

- Складзіце 2 сказы са словазлучэннямі любой пары.

Стужка — рус. лента.

16. Прачытайце. Які з сінонімаў у дужках найбольш адпавядае зместу кожнага сказа?

ДЭЛЬФІН

(*Маладога, юнага*) дэльфіна любі звалі Гогам. Ён быў вельмі вісёлы, цікаўны і (*геройскі, смелы, бясстрашны*). Гога (*дужа, вельмі, надзвычайна*) любіў дзяліцей. Даля іх ён гатовы быў (*вырабляць, рабіць, паказваць*) розныя (*штучкі, выкрутасы, трукі*). А яшчэ Гога любіў танцаваць пад музыку, якая (*раздавалася, даносілася, чулася*) з берага.

Паводле А. Крыгі

- Спішыце, раскрыйце дужкі і ўстаўце прапушчаныя літары.

17. Прачытайце слова. Карыстаючыся словамі для даведкі, падбярыце да кожнага з іх па два сінонімы.

Аслак, ахайны, гора, вельмі, прыветліва, заўважыць.

Слова для даведкі: *сілач, пачціва, акуратны, волат, бяды, надта, чысты, няшчасце, надзвычай, ветліва, угледзець, прыкметніць.*

- Запішыце сінонімы па ўзоры.

Узор: *удача — поспех, дасягненне; павольна — няспешна, няшпарка.*

18. Прачытайце, устаўце замест кропак антонімы да выдзеленых слоў. Раствумачце сэнс прыказак.

1. Новых сяброў набывай, а ... не забывай.
2. Менш гавары — ... рабі.
3. Горкая часам праца, ды хлеб ад яе ... .
4. Птушка малая, а карысць ад яе ... .
5. Здароўе лёгка страціць, ды ... набыць.

• Спішице сказы, устаўляючы патрэбныя слова. Падкрэсліце антонімы.

Набыць — рус. *приобрести*.

Карысць — рус. *польза*.

19. Прачытайце. Спішице сказы, устаўце прапушчаныя літары.

1. Ночкa пазм..тала з неба ўсе хмаркi, і яно зазяла тысячамi рознакал..ровых аген'чыкаў-зорак. Сла..на блішчалі гэтая адвечныя н..бесныя вочы. (*Я. Колас*) 2. Па старой замшэлай пуш..ы хо..іць ве..ер невідушчы. (*С. Грахоўскi*) 3. Ціхi ве..р у сузор'ях над с..лом плыве. (*А. Русак*) 4. За..свішча, заскуголіць па..ночны ве..ер. (*Л. Дайнека*)

• Знайдзіце слова ў пераносным значэнні і падкрэсліце іх.

Зазяць — рус. *засверкать, засиять*.

Паўночны — рус. *северный*.

Корань — самая важная частка слова. Каб вылучыць корань слова, трэба падабраць некалькі роднасных слоў і знайсці ў іх агульную частку: *стрэл* — *страпок* — *страпляць* — *страпляніна*; *вуха* — *вушка* — *вушны* — *навушнікі* — *зашушніцы*. Некаторыя гукі ў корані могуць чаргавацца (*стрэл* — *страпок*, *вуха* — *вушка*).

20. Выпішыце роднасныя слова групамі, абазначце ў іх корань.

Зіма, вадаём, насільшчык, святло, асвятленне, зімаваць, зімні, падводны, насіць, зімоўка, вадзяны, пераносіць, вада, насілкі, свяціць, светлы.

- Раствумачце правапіс выдзеленых літар.

21. Прачытайце. З дапамогай якой часткі слова ўтвораны новыя слова? Назавіце ў корані роднасных слоў гукі, якія чаргуюцца.

Луг — лужок, мост — мосцік, лес — лясок, нага — ножка, ціхі — цішыня, горад — гарадок, трава — траўка, рака — рабчы, збіраць — зборка.

- Спішыце слова парамі. Абазначце суфіксы. Падкрэсліце літары, якія чаргуюцца.

Узор: *мост* — *мосцік*.

22. Утварыце ад слоў аднакаранёвяя антонімы з дапамогай прыставак *пера-, пры-, раз-, вы-*. Запішыце антонімы парамі, абазначце прыстаўкі.

Узор: недаплаціць — пераплаціць.

Недаплаціць — ..., недавыкананаць — ...,
адлятаць — ..., адплысці — ...,
завязаць — ..., замарозіць — ...,
уехаць — ..., ускочыць — ... .

• Выберице пару аднакаранёвых антонімаў і вусна складзіце з імі па адным сказе.

23. Прачытайце сказы, устаўце назвы часцін мовы.

1. На пытанні **хто?** **што?** адказвае ... .
2. Прымету прадмета абазначае ... .
3. У сказе ... бывае выказнікам.

24. Прачытайце, устаўце замест пытанняў патрэбныя слова. Якія гэта часціны мовы?

Паспелі маліны. Дзя..чаткі з (якім?) Петрыкам адправіліся ў падаро..а. Яны ішлі па с..ежцы праз (што?). Збоку (як?) шапацела калоссе. Дзе..і ўброд перайшлі (што?).

Вось і лес. Колькі тут (якіх?) чырвоных ягад! Хутка дзяўчаткі назбіралі (якія?) гарлачыкі. А ў Петрыка яшчэ мала. З'еў хлопчык сваю (што?). Тады Петрык (што зрабіў?). Ён (што

з рабіў?) шышак пад ягады, і ў яго стаў (які?) збаночак.

Слова для даведкі: маленьki, жыта, ціха, рачулка, духмяныя, поўныя, малина, падлажыць, поўны, схітрыць.

- Спішыце першую частку тэксту, устаўце прапушчаныя літары.

Гарлачык, збаночак — рус. *кувшинчик*.

25. Прачытайце. Спішыце. Вусна паставіце пытанні да дзеяніка і выказніка, падкрэсліце іх.

Slovо WS
Сп..вае лета над барамі.
С..сонкі струнамі звіня..ъ.

Гамоні..ъ поле каласамі.

Ш..поча ў кветках сенажаць.

П. Броўка

- Вызначце часціны мовы ў кожным сказе. Абазначце іх, ставячы над словамі літары **н.** (назоўнік), **дз.** (дзеяслово).

ТЭКСТ. АГУЛЬНЫЯ ЗВЕСТКІ ПРА ТЭКСТ

Добры дзень, хлопчыкі і дзяўчынкі! Вельмі рады сустрэцца з вамі яшчэ раз у багатай і сладкай Краіне Тэкстаў. Ці не забылі вы яе жыхароў?

26. Прачытайце наступныя сказы. Адкажыце, якіх слоў у іх не хапае? Спішыце, устаўце ў сказы «згубленыя» слова.

1. Тэкст складаецца са ... . 2. Усе сказы ў тэксце звязваюцца заўсёды па ... і аб'ядноўваюцца агульнай ... і асноўнай ... . 3. Правільна аформлены тэкст павінен мець ..., ... і .... 4. Да тэксту можна падабраць ... . 5. ... патрэбны, каб раскрыць тэму тэксту ці яго асноўную думку.

Слова для даведкі: пачатак, сэнс, тэма, канцыюка, загаловак, асноўная частка, сказ, думка.

• Раскажыце, што вы ведаецце пра тэкст. Чым ён адрозніваецца ад паасобных сказаў?

Расказ свой пачніце так: «Тэкст — гэта выказванне на пэўную тэму. Ён...»

27. Прачытайце і вызначце, ці можна гэту группу сказаў назваць тэкстам? Калі не, растлумачце чаму.

1. Шмат у яго ворагаў. 2. А паратунак адзін — заднія ногі. 3. Незайдроснае зайцава жыщё. 4. І воўк, і ліса, і, вядома ж, паляўнічыя. 5. Дзякуючы ім, доўгім і дужым, заяц уцякае ад бяды з хуткасцю аўтамабіля.

- Спішыце сказы ў такім парадку, каб у вас атрымаўся тэкст. Вызначце яго тэму і асноўную думку.
- У якой паслядоўнасці вы размясцілі сказы? Растлумачце чаму.

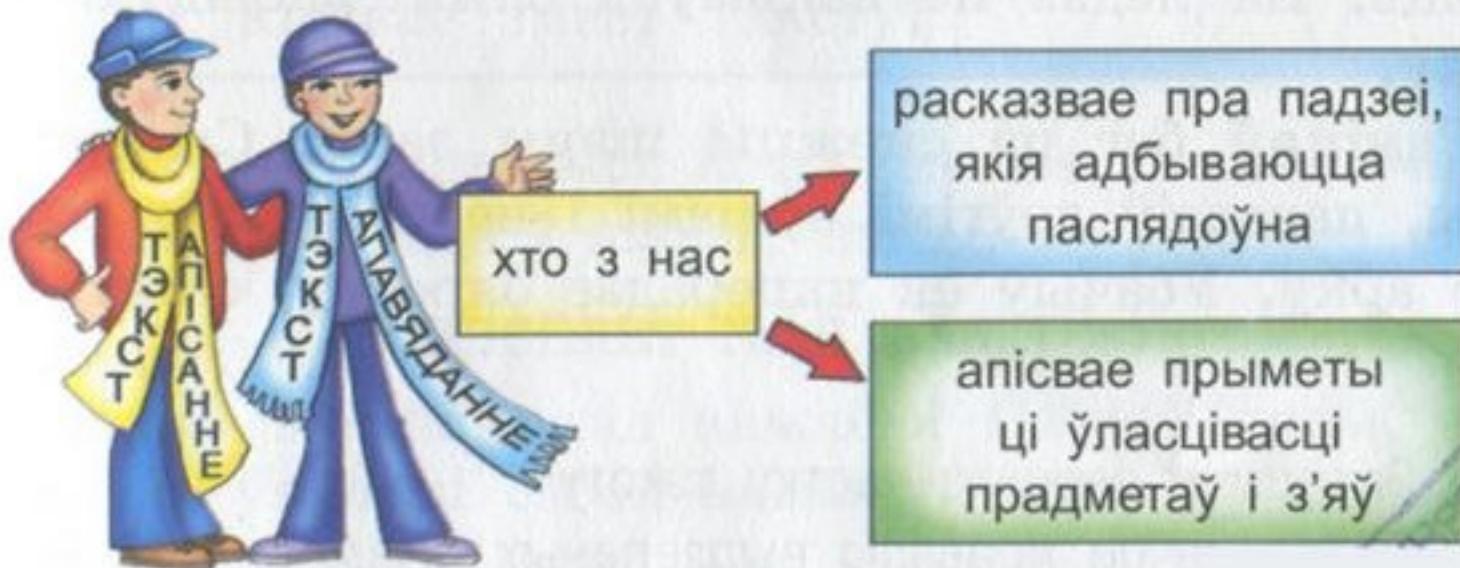
28. Прачытайце. Вызначце, колькі сказаў у гэтым тэксле.

Вечарам над лесам сабраліся хмары бліснула маланка забухаў цяжкі гром пайшоў моцны дождж у зайчыка намоклі портачки а сыраежка аж да самых краёчкаў напоўнілася вадой

В. Кастручын

- Спішыце тэкст, правільна аформіце кожны сказ.

29. Разгледзьце малюнак. Знайдзіце дзе хто.

30. Прачытайце. Вызначце, які гэта тэкст — апавяданне ці апісанне?

Ля берага зелянёў круглы ліст. А побач пакалыхвалася на вадзе белая лілея. На тонкіх і прыгожых пялёстках лілеі ляжала бліскучая расінка. Сонечныя промні кожную секунду ўспыхвалі ў ёй рознакаляровымі аген'чыкамі.

Я. Пархута

- Адкажыце пісьмова на пытанні:

секунда

- 1) Дзе зелянёў круглы ліст?
- 2) Што пакалыхвалася на вадзе побач з круглым лістом?
- 3) Якія пялёсткі былі ў лілеі?

31. Прачытайце. Дакажыце, што гэта не тэкст, а набор сказаў. Перастаўце сказы ў такім парадку, каб атрымаўся тэкст.

Аднойчы ноччу падняўся ў лесе моцны вецер. Дрэўца перагнулася цераз сцежку, дакранулася зялёная макаўкай да зямлі ды так і засталося стаяць. Ён ледзь не вырваў з зямлі маладую бярозку.

Раніцай бег па сцежцы шэры заяц. Спужаўся касы, павадзіў доўгімі вушамі і не пабег пад зялёную арку. Убачыў ён наперадзе бярозку, спыніўся.

Р. Ігнаценка

- Запішыце першую частку тэксту.
- Раствумачце правапіс выдзеленых літар.

ЧАСТКІ ТЭКСТУ. ПЛАН ТЭКСТУ

32. Разгледзьце малюнак. Як вы разумееце яго сэнс?

- Успомніце, на якія часткі могуць дзяліцца тэксты? Чаму?

Тэксты могуць дзяліцца на сэнсавыя часткі.

Кожная такая частка мае сваю маленьку тэму. Ідучы ад адной маленькой тэмы да другой, аўтар паступова прыходзіць да агульнай тэмы і паслядоўна раскрывае змест тэкstu.

33. Прачытайте тэкст. Колькі ён мае сэнсавых частак? Pra што гаворыцца ў кожнай частцы?

ВЯСЁЛКІ НАД ЗЯМЛЁЮ

Пяць вясёлак над зямлёю! Палі і лясы, вёскі пад імі ўяўлялі сабой вялізную карціну незвычайнай прыгажосці.

Калі насоўвалася хмара, жаваранкі пахаваліся і маўчалі. А цяпер нібыта хто сыпнуў іх у сінле неба.

Людзі, старыя і малыя, выйшлі з хат і дзівіліся на вясёлкавы цуд.

3. Бяспалы

• Аўтар даў тэксту загаловак «Вясёлкі над зямлёю». Ці можна даць іншы загаловак (напрыклад, «Вясёлкавы цуд»)? Які з гэтых загалоўкаў будзе адпавядыць тэме, а які — асноўнай думцы тэксту?

34. Прачытайце тэкст. Колькі ў ім сэнсавых частак?

БЕЛАВЕЖСКАЯ ПУШЧА

Чорнае і зялёнае. Вечны сонечны цень Белавежскай пушчы, самага старажытнага лесу на зямлі.

Чорнае і сінле. Цень пушчы, а над ёю блакіт бязмежнага неба Беларусі, яе рэк і азёр.

Чорнае і карычневае: прамільгне ў нетрах аленъ або цяжка правалюхае зубр.

Чорнае, зялёнае, сінле, карычневае. Але яшчэ і залатое: сэрцы лепшых людзей, што, насуперак усяму, стагоддзямі бераглі Белавежу. І збераглі дзеля нашага гонару і славы.

У. Караткевіч

• Вызначце тэмы сэнсавых частак. Якая агульная тэма раскрываеца ў іх?

• Чаму аўтар бачыць Белавежскую пушчу чорнай і зялёнай? чорнай і сіней? чорнай і карычневай? Чаму да гэтых колераў дабаўляе яшчэ і залаты?

- Выпішыце з тэксту абзац, у якім аўтар расказвае пра людзей Беларусі, якія збераглі Белавежу. Падкрэсліце ў ім прыметнікі.

35. Прачытайце тэкст. Чаму аўтар даў яму загаловак «Мішэнь»? Колькі сэнсавых частак можна выдзеліць у гэтым тэксце?

МІШЕНЬ

Хітрую навуку палявання кожны спасцігае пасвойму. А ў кацянят школа такая: спачатку мішэнню ўласны хвост служыць. Ён гнуткі, вёрткі, няўлоўны. Як ні стараешся яго лапкамі ўхапіць ці зубамі зашчоўкнуць — ён усё адно выскаквае на волю. Так і круціца вакол хваста кацяня, вучыща спрыту і паляёнічай кемлівасці. І мішэнь заўсёды пры ім — свая, уласная.

В. Зуёнак

- Спішыце, падзяляючы тэкст на сэнсавыя часткі.
- Растворыце правапіс выдзеленых літар.

36. Прачытайце тэкст. Вызначце, колькі ў ім сэнсавых частак. Пра што гаворыцца ў кожнай сэнсавай частцы?

На зіму мы лета ў халадзільніку ці ў шафе хаваем. Як? А вось як. Чэрвенскім ранкам, яшчэ да сонейка, узнімае нас маці з ложкаў і прыгаварвае: «Уставайце, дзеткі, па ягады пойдзем».

Сон неахвотна адпускае нас, але мы ўстаём. Па роснай звілістай сцяжынцы ідзём да лесу. Свежае, нібы настоенае на туманах і кветках, паветра пра-ганяе сон-дрымоту. Ды і маці падбадзёрвае: «Хутчэй, хутчэй, дзеткі! Летам збярэш, а зімой як знайдзеш».

M. Янчанка

- У якой сэнсавай частцы аўтар выказвае асноўную думку тэкstu? Знайдзіце і выпішыце гэтую сэнсавую частку.

37. Прачытайце. Падзяліце тэкст на сэнсавыя часткі. Падбярыце да іх загалоўкі. Запішыце гэтыя загалоўкі як пункты плана.

НЁМАН І ЛОША

Дзве рэчкі — Нёман і Лоша — паспрачаліся, хто шпарчэй дабяжыць да мора. Кінулася Лоша туды, дзе ніжэй, дзе лягчэй праісці, а Нёман пайшоў напрасткі і напралом.

Лёгка беглася неглыбокай рэчцы Лоши, але нізінкі завялі яе проста ў балата.

Цяжкі шлях выбраў сабе Нёман, нялёгка яму прыйшлося, але затое ён прабіўся да марскіх прастораў.

A. Адамовіч

- Вызначце асноўную думку тэкstu і запішыце яе. Ці згодныя вы з аўтарам?
- Успомніце з урокаў рускай мовы, навошта патрэбны план тэкstu? Што адлюстроўваецца ў ім? Як складаецца план?

У плане адлюстроўваюцца змест і будова тэксту.

Дзякуючы плану, мы дакладней уяўляем сабе будову твора і лепш разумеем яго змест.

Каб скласці план, трэба:

- падзяліць тэкст на сэнсавыя часткі;
- вызначыць тэму кожнай сэнсавай часткі;
- запісаць тэмы сэнсавых частак як пункты плана.

38. Прачытайце.

КВЕТКІ ПЛАЧУЦЬ

Раніцою бабуля Зося нарэзала на агародзе цэлы жмут півонь. Паставіла іх у гладышы на стол.

Кветкі былі расянымі, і з іх пачалі падаць на чисты абрус кропелькі вады.

— Бабуля, — заўважыў гэта Андрэйка, — глядзі, не трэба было зразаць іх, яны ж плачуць.

А. Бадак

- Прачытайце план тэксту. Як ён складзены?
- 1. Як півоні апынуліся ў гладышы на стале?
- 2. Чаму півоні «заплакалі»?
- 3. Што сказаў бабулі Андрэйка?

Звярніце ўвагу!

План можна скласці:

- з тэм кожнай сэнсавай часткі;
- з пытанняў да кожнай сэнсавай часткі тэксту.

39. Разгледзьце малюнкі. Пастаўце да іх пытанні і запішыце іх.

Рак, я цябе
з'ем.

Пабеглі наперагонкі да рэчкі.
Прыбяжыш першай —
тады мяне
і з'ясі.

А я цябе ўжо даўно
тут чакаю.

♦ Выкарыстайце пастаўленыя вамі пытанні як пункты плана і вусна складзіце апавяданне па малюнках.

40. Прачытайце. Складзіце план тэксту. Перакажыце тэкст па плане.

ЯК НА ЗЯМЛЮ НОЧ ПРЫЙШЛА

Даўным-даўно на нашай зямлі было вельмі мно-
га цяпла і святла. Усюды цвілі кветкі і з радаснай
усмешкай цягнуліся да Сонца, якое не заходзіла
ніколі. Людзі жылі шчасліва і багата.

Але злая старая ведзьма Цемра пазайздросціла
Сонцу. Доўга думала яна, як адабраць ад Сонца
хочь крышынку яго магутнасці. І прыдумала...

Узялася Цемра за працу. Села прасці чорнае
прадзіва, каб выткаць з яго палатно.

Аднойчы, калі стомленае Сонца заснула, ведзьма
накінула на неба аграмадную чорную посцілку.

Так на зямлі ўпершыню наступіла Ноч.

Ю. Ярмыш

Прадзіва — рус. пряжа.

Посцілка — рус. покрывало.

41. Самастойна складзіце і запішыце працяг тэксту
«Як на зямлю Ноч прыйшла».

Раскажыце, ці доўгай была радасць Цемры?
Што здарылася, калі Сонца абудзілася?
Ці здолела яно прагнаць Ноч з зямлі?
Чым закончылася барацьба Цемры з Сонцам?

СКАЗ

www.slovo.ws

БУДОВА СКАЗА

Сказ будуеца са слоў, як дом з цаглінак. **Дзейнік і выказнік** — самыя важныя «цаглінкі», без іх немагчыма скласці сказ. Гэта галоўныя члены сказа. Паясняюць і дапаўняюць іх даданыя члены сказа.

42. Прачытайце. Спішыце, устаўляючы прапушчаныя літары. У кожным сказе падкрэсліце дзейнік і выказнік.

Звычайна пінгвіны жыву..ь у ва..е. На беразе яны толькі выво..яць дзяцей. Па з..млі гэтыя незвычайныя птушкі хо..яць на дзвюх нагах. Іх ласты-крылы вельмі нагадваюць рукі. А на галаве смешна тырчаць доўгія пёры.

Паводле Я. Маўра

- Які гэта тэкст — апісанне ці апавяданне?

43. Прачытайце сказы. Назавіце ў кожным з іх дзейнік, выказнік і даданыя члены сказа.

Выраслі ў лесе блакітныя красачкі. Зацвіла па-хучая чаромха ў гаі. Замільгалі ў паветры легка-

крылъя матылькі. Вылецела працевітая пчолка з вулея.

- Выпішыце з кожнага сказа спачатку дзейнік з даданым членам сказа, які яго дапаўняе, потым — выказнік з даданым членам сказа, які яго дапаўняе. У дужках стаўце пытанні да даданых членаў сказа.

Узор: *пчолка* (я *ка я?*) *працевітая*, *вылецела* (ад *куль?*) *з вулея*.

44. Прачытайце тэкст. Раствумачце напісанне прапушчаных літар.

Атаман — в~~елікі~~ калматы сабака. Адно вуха яго тырчыць, а другое вісіць. Жыве ён за хлявом. Дзед напхай у ж~~елезную~~ бочку саломы. Атаман вырыў у саломе на~~ру~~. Вось і гатова жылиё. Атаман браха~~й~~ р~~э~~дка. Затое, калі падаваў голас, дык уся вёска чула.

Паводле У. Ягоўдзіка

- Выпішыце з тэксту тры сказы, якія адпавядаюць схемам:

1. Што робіць? хто? дзе?

2. Хто? што зрабіў? у чым? што?

3. Хто? што рабіў? як?

Калмáты — рус. лохматый, кудлатый.

Брахáць — рус. лаять.

45. Разгледзьце малюнкі. Прачытайце пытанні.

Дзе стаяць дзеци? Што пра-
плывае міма іх? Пра што
мараць дзеци?

Хто глядзіць прыгодніцкі
фільм? Ці падабаецца яму
гэты фільм?

Прыгодніцкі — рус. *приключенческий*.
Карабель — рус. *корабль*.

- Адкажыце на пытанні. Адказы запішыце. Падкрэсліце ў сказах дзейнік і выказнік. Вусна назавіце даданыя члены сказа, якія адносяцца: а) да дзейніка, б) да выказніка.

46. Прачытайце. Вызначце, гэта тэкст-апавяданне ці тэкст-апісанне.

Дудар спяваў пра свой народ. Ён зваў людзей да лепшага жыцця. Людзі чулі пра ёду ў яго песнях. Аднойчы багаты пан пасадзіў дудара ў склеп. Дудар заспяваў смутную песню. Вечер данёс яго песню да людзей. Людзі вызвалілі свайго дудара.

Паводле Я. Коласа

- Спішыце. У кожным сказе падкрэсліце галоўныя члены сказа.
- У першым і другім сказах пісьмова пастаўце пытанні да даданых членаў сказа.

ш то? чы i х? у чым?

У з о р. Людзі чулі праўду ў яго песнях.

Склеп — рус. *подвал, подполье.*

47. Прачытайце. Знайдзіце сказы, якія лепш за ўсё перадаюць уражанні аўтара ад прыгожай хаты.

Вёсачка была невялікая. Алесь неўзабаве ўбачыў крайнюю хату. Яна была падобная на ўсе іншыя хаты, ды не зусім. Над вясёлымі блакітнымі вокнамі было прымацавана драўлянае сонейка з прамянямі-дошчачкамі. Яно радасна ўсміхалася! Здавалася, што навокал святлела! Алесь смеяла павярнуў на дагледжаны надворак. На парозе стаяла бабуля ў цёплай хустцы на галаве.

Паводле У. Ягоўдзіка

- Выпішыце выдзеленые сказы. Падкрэсліце ў іх дзейнік і выказнік.
- Па스타ўце пытанні да іншых членаў сказа.
- Якія даданыя члены гэтых сказаў паясняюць іншыя даданыя члены?

я к?

я к i?

У з о р. Я смела павярнуў на дагледжаны
куды? на што?
надворак.

АДНАРОДНЫЯ ЧЛЕНЫ СКАЗА

У сказе можа быць некалькі дзейнікаў пры адным выказніку або некалькі выказнікаў пры адным дзейніку і некалькі даданых членаў сказа, якія адказваюць на адно і тое ж пытанне. Такія члены сказа называюцца **аднароднымі**.

48. Разгледзьце малюнкі. Прачытайце подпісы да іх.

Саша, Каця, Юля і Антось гуляюць у мяч.

Дзяўчынка корміць курэй, гусей, качак.

Дзяўчынка мые і выцірае талеркі, кубкі, місکі.

- Запішыце сказы. У якім сказе чатыры дзейнікі, у якім — два выказнікі, а ў якім — тры даданыя члены сказа? Падкрэсліце гэтыя члены сказа.

49. Прачытайце гумарэску. Як хлопчык «падрыхтаваў» свайго бацьку да непрыемнага паведамлення?

МАЛЕНЬКІ СХОД

Андрэйка падышоў да бацькі.

— Ты толькі не хвалюйся, тата. Заўтра пасля ўрокаў у нас будзе маленькі сход вучняў, бацькоў і настаўнікаў.

— Што значыць «маленькі сход»?

— Збіраемся я, ты і настаўніца.

- У выдзеленых сказах знайдзіце члены сказа, якія адказваюць на адно і тое ж пытанне і звязаны па сэнсе з адным і тым жа словам.

Члены сказа, якія адказваюць на адно і тое ж пытанне і звязаны па сэнсе з адным і тым жа словам, называюцца **аднароднымі**.

Аднароднымі могуць быць:

дзейнікі: Віхуры і мяцелі ў лютым наляцелі;

выказнікі: Вясной усё навокал ажывае, зелянне, прыгажэ;

даданыя члены сказа: Павольна плылі ў празрыстым паветры доўгія і роўныя павуцінкі.

50. Прачытайце тэкст. Якімі членамі сказа з'яўляюца выдзеленыя слова? Дакажыце, што гэтыя члены сказа аднародныя.

ДОЖДЖЫК і ГРОМ

На цёплай хмарцы спаў Дожджык.

Падкраўся да яго Гром ды як гыркнуў, як раўнуш! Спалохаўся Дожджык, прачнуўся, запла-
каў. Паліліся слёзы на зямлю.

А людзі кажуць: дождж ідзе.

Умываюцца поле, луг, лес. Умываюцца пшані-
ца, травы.

Выплакаўся Дожджык. Перастаў дождж.

B. Сухамлінскі

51. Прачытайце. Раствумачце правапіс прапушчаных літар.

1. Цэлае лета пч..лка працуе, м..док прыпласае.
А шэршань гр..еца на сонцы ды пагульвае ў гаі.
2. Мы з табой жывём на вельмі пр..гожай і ка-
зачнай з..млі.
3. Кожная пара года дорыць нам
свае ка..кі і цуды.
4. Пажо..клыя лісточкі ціхень-
ка кружыліся ў паветры і апускаліся на зямлю.
5. Людзі, жывёлы, расліны хвар..юць ад бруднага
паветра. Паветра забруджаеца пылам, дымам,
газамі.

- Спішице, устаўце прапушчаныя літары.
- Назавіце аднародныя члены сказа.

52. Прачытайце. У кожным сказе назавіце аднародныя члены сказа. Скажыце, на якія пытанні яны адказваюць.

ДОЖДЖ У ЛЕСЕ

Асіны, б..розы гнуцца пад п..рывамі ветру.
Сосны і елкі грозна шумя... А ве..ер злуецца,
завывае, стогне. Хмары пац..мнелі, насунуліся,
паліліся на з..млю цёплым дажджом. Ён напаі..
палі, лугі, л..сы.

Нарэшце выглянула ласковае, цёплае веснавое
сонейка.

П. Паўлаў

- Спішыце, устаўце прапушчаныя літары. Падкрэсліце аднародныя члены сказа.
- У якіх сказах: а) два дзейнікі і адзін выказнік; б) тры выказнікі і адзін дзейнік; в) тры даданыя члены сказа, якія адказваюць на адно і тое ж пытанніе, адносяцца да аднаго і таго ж слова?

53. Прачытайце. Устаўце замест пытанняў аднародныя члены сказа, выкарыстоўваючы слова для даведкі.

1. Полацкі князь Рагвалод меў (я к у ю?) ... і ... дружыну.
2. Кірыла Тураўскі нарадзіўся і жыў у палескім горадзе Тураве. Ён прысвяціў сваё жыццё служэнню (к а м у?) ... і ... .
3. У гісторыі кожнай краіны бываюць (я к і я?) ..., ... часы.
4. Скарона вучыўся (д з е?) ..., ... і ... .
5. Якуб Колас пісаў для дзяцей (ш т о?) ..., ..., ...
6. Пра-

прыгажосць роднага краю пішуць многія беларускія (хто?) ... і ... .

Слова для даведкі: *вялікую, моцную; Богу людзям; цяжкія, небяспечныя; Беларусі, Польшчы, Італіі; верши, казкі, апавяданні; паэты, пісненнікі.*

- Запішыце сказы, якія ў вас атрымаліся. Падкрэсліце аднародныя члены.

54. Прачытайце сказы. Разгледзьце схемы. Адкажыце, яко-му сказу адпавядаета кожная схема.

1. У невялікай вёсцы стаяла хатка. 2. У хатцы жыла старэнъкая і нямоглая бабуля. 3. Бабуля ме-ла вялікага прыгожага і разумнага ката. 4. Яна карміла яго смятанай ды каўбасой. 5. Кот любіў бабулю, суцяшаў яе.

1. Хто? што рабіла? каго? чым? ды чым?

2. Хто? што рабіла? якога? і якога?
каго?

3. Хто? што рабіў? каго? што рабіў?
каго?

4. Дзе? што рабіла? якая? і якая? хто?

5. У якой? дзе? што рабіла? што?

55. Прачытайце. Дакажыце, што даданыя члены ў наступ-ных сказах не з'яўляюцца аднароднымі.

Вова прыйшоў дадому позна. Ён хадзіў у госці да аднакласніка. Адтуль ён прынёс сястрычцы цукеркі. Дзяўчынка падзякавала брату за гасцінец.

56. Прачытайце. Дапоўніце сказы з аднароднымі членамі словамі па пытаннях.

Жыла на свеце мышка. Вылезла яна (а д к у ль?) і гуляе (д з е?). А за ёю пагнаўся кот. Мышка сплохалася (к а г о?), уцякла (к у д ы?). Сядзіць мышка (д з е?), калоціца (з я к о й п р y ч y н y? а д ч а г о?). А кот стаіўся (д з е?), чакае (к а г о?).

• Запішыце тэкст, які ў вас атрымаўся. Падкрэсліце аднародныя члены сказы.

57. Прачытайце загадкі і адгадайце іх.

1. Я засцілаю дол ігліцай, спрадвеку слайллюся жывіцай. 2. Да яліны, да сасны доктар прылящеў лясны. 3. Маленькі шарык пад лаўкой шарыць, збірае крошкі, бацца кошкі.

• Спішыце. Падкрэсліце аднародныя члены сказы. Пастаўце ад іх пытанні да іншых членаў сказы па ўзоры.

ч y m?

Узор. Махнула птушка пяром, пакрыла ўвесь што? ч y m?
свет крылом. (Ноч)

Жывіца — празрыстая смала на ствалах хвойных дрэў.

58. Прочытайце верш. Раствумачце правапіс прапушчаных літар.

Скачуць кроплі дажыя.
Скачуць кроплі, як жывя,
па сцежыне, па дарозе,
па страсе, па агарофе,
па лісах, па траве,
па маёй галаве.

I. Муравейка

- Знайдзіце ў вершы аднародныя члены сказа, дакажыце, што яны з'яўляюцца аднароднымі.

59. Прочытайце тэкст. Назавіце аднародныя члены ў сказах. Які знак прыпынку пастаўлены паміж аднароднымі членамі сказа?

Цвіце, красуе наднёманскі луг. У зялёнай траве растуць люцік, смолка, рамонак, званочак. За лугам серабрыцца сонечнымі зайчыкамі рака. Над лугам, над ракой разносяцца галасы людзей, строкат касілак.

Зімой жывёле будзе ўдосталь свежага, духмянага сена.

П. Паўлаў

- Якія члены сказа — галоўныя ці даданыя — з'яўляюцца аднароднымі ў кожным скаже?

Рамонак — рус. ромашка.

Званочак — рус. колокольчик.

На пісьме паміж аднароднымі членамі сказа ставіцца коска: *Оля градкі даглядала, іх палола, палівала.*

60. Прачытайце тэкст. Дайце яму загаловак.

Цяжка дыхае Вялікі акіян. Хвалі равуць, кідаюцца на скалы, распыляюцца ў пырскі, з незадавленым гулам адыходзяць назад. Стагоддзі, тысячагоддзі кідаецца акіян на скалы. Яны цвёрда стаяць на варце, не пускаюць хвалі ў сярэдзіну. Але з цягам часу нават трывалыя скалы размываюцца рушацца ў ваду.

Паводле Я. Маўра

- Спішыце, паставіце знакі прыпынку паміж аднароднымі членамі сказа.

61. Разгледзьце малюнкі. Прачытайце слова і словазлучэнні.

Прыехаў на гастролі, знаміты дрэсіроўшчык ільвоў і тыграў, у наш горад.

Прыйшлі ў цырк, школьнікі, дарослыя, зусім маленькаі дзеці.

Выконвалі ўсе каманды,
скакалі праз запаленае ко-
ла, ільви і тыгры.

Акрабаты, жанглёры, ка-
натаходцы, наезнікі на ко-
нях, выступалі, пасля.

У перапынках паміж
выступленнямі, клоун, жар-
таваў, паказваў фокусы.

Пасля спектакля куплялі,
у фae, паралонавыя насы, ву-
шы, каўпакі, рознага колеру.

- Карыстаючыся словамі і словазлучэннямі, да кожнага малюнка складзіце сказ, каб у вас атрымалася апавяданне.
- Са складзеных сказаў выберыце тры: а) з аднароднымі дзеянікамі; б) з аднароднымі выказнікамі; в) з аднароднымі даданымі членамі сказа. Запішыце іх.

62. Спішыце тэкст, паставіце паміж аднароднымі членамі сказа патрэбныя знакі прыпынку.

ЛЕТАМ

Як хораша ў вёсцы летам! Каля ганка цвітуць настуркі, ляўконіі. У садзе ўжо наліваюцца сокам чырванеюць вішні. **На градах спеюць агуркі памідоры гарох боб.** Але больш за ёсё Ясь любіць лес луг поле рачулку.

- Складзіце схему выдзеленага сказа.

СЛОВЫ, ЯКІЯ ЗЛУЧАЮЦЬ АДНАРОДНЫЕ ЧЛЕНЫ СКАЗА

У аднародных членаў ёсць слова-памочнікі, якія іх злучаюць. Гэта слова *i*, *a*, *але*.

63. Разгледзьце малюнкі. Прачытайце сказы, у якіх «працуюць» слова *i*, *a*, *але*. Што гэтыя слова рассказваюць пра сябе?

Жылі-былі ў лесе воўк, лісічка зайчык.

— Я працую ў тых сказах, дзе ёсць пералічэнне. У маўленні мяне ўжываюць часцей за любое іншае слова.

Хмарка крылаў не мае, лятае.

Месяц свеціць, не грэе.

— Самі па сабе мы нічога не абазначаем, затое дапамагаем зразумець сэнс сказа. Мы выражаем у сказе суправацьпастаўленне.

- Для чаго ў сказах выкарыстоўваюць слова-памочнікі *i*, *a*, *але*? Прыведзіце прыклады.

64. Прачытайце загадкі. Адгадайце іх.

1. Што мы не бачым, але чуем?
2. Яна вечарам нараджаеца, нач жыве, а раніцай памірае.
3. Напіўся, наеўся, на агонь усеўся, кашу зварыў і нас накарміў.
4. Ён не стукне, не грукне, а ў акно ўвойдзе.
5. Хто капялюш носіць, але галавы не мае?

Слова для даведкі: *грыб, гарышчок, дзень, рот, рэха, раса.*

- Назавіце ў кожным сказе аднародныя члены і слова, якія іх звязваюць. Што выражаютъ гэтыя слова — пералічненне ці суправацьпастаўленне?

65. Разгледзьце малюнкі.

- Якія слова «сябруюць» з коскай? Якое слова «адмаўляецца» ад яе дапамогі?

Аднародныя члены сказа могуць быць звязаны паміж сабой з дапамогай слоў *i*, *a*, *але*.

Перад словам *i*, калі яно ўжываецца ў сказе адзін раз, коска не ставіцца: *Вясна прыносіць нам ласкавае сонейка, ручайкі і пралескі.*

Перад словамі *a*, *але* заўсёды ставіцца коска: *Ласкавы ветрык прабег па зямлі, а потым падзымуў смялей. Пайшоў дробны, але спорны дождж.*

- 66.** Прачытайце ўрыйкі з вершаў. Назавіце аднародныя члены сказа і слова-памочнікі паміж імі. Раствумачце пастаўнуюку знакаў прыпынку.

Град грукоча і грыміць,
па палях, гарах шуміць.

У. Мазго

На мядзведзя мы напалі,
але самі ж уцякалі.

A. Бадак

Расці, дрэўца, усім на дзіва
не па днях, а па гадзінах.

I. Муравейка

67. Прачытайце сказы. Пра якія казкі яны нагадваюць?
Якія знакі прыпынку прапушчаны ў сказах?

1. Прыйшла лісіца ў зайкаў хатку выгнала зайку і ў яго хатцы засталася. 2. Аднаго разу знайшла курачка каля плота пшанічны каласок узрадавалася і засакатала на ўвесь двор. 3. Шчыра служыў сабака свайму гаспадару але праз некаторы час састарэў. 4. Пойдзем мы да Івана і вы-
прасім тую Свінку — Залатую Шчацінку.

- Спішыце сказы, ставячы, дзе трэба, коскі.

68. Прачытайце, замест кропак устаўце патрэбнае слова — *i*, *a*, але. Адгадайце загадкі.

1. Два браты ў ваду глядзяць ... разам не сышодзяцца.

2. Ляцяць птушкі без крыл ... садзяцца без ног.

3. Стаяць дзед над вадой ... ківае барадой.

4. Па саломе ходзіць ... не шастае.

5. Цякло, цякло ... скавалася пад шкло.

6. Што нас корміць ... есці не просіць?

Слова для даведкі: зямля, сонечны прамень, сняжынкі, берагі ракі, рэчка пад ільдом, чарот.

- У якіх сказах перад словам-памочнікам трэба паставіць коску?
- Спішыце першыя тры загадкі разам з адгадкамі. Падкрэсліце слова-памочнікі.

Шастаць — шалясцець, шамацець.

69. Прачытайце. Размяркуйце сказы ў такім парадку, каб атрымаўся тэкст. Дайце яму загаловак. Запішыце тэкст.

1. Як захаваць садовыя дрэўцы ад шкодніка?
2. Гаспадары зімой абвязваюць садовыя дрэўцы яловымі лапкамі.
3. Гэты майстар драць кару мае два вялікія і вострыя зубы.
4. Так яны ахоўваюць яблыні, ігрушы, слівы, вішні ад зайца.
5. Імі ён імгненна сцярэбіць морквіну і качан капусты.
6. А зімою скача ён да вёскі і ласуецца салодкай карою маладзенъкіх яблынь.

Паводле У. Ягоўдзіка

- Назавіце сказы: а) з аднароднымі выказнікамі; б) з аднароднымі даданымі членамі, якія адказваюць на пытанне якія?

70. Прачытайце верш. Якія літары трэба ўставіць замест кропак? Якія члены сказа з'яўляюцца аднароднымі?

ВЯЧЭРНІЯ ХМАРКІ

Праплытай..е ж, хмаркі,
вы над родным краем,
над с..лянскім полем,
над з..лённым гаем.

Я. Колас

- Вывучыце верш на памяць. Запішыце яго па памяці.

71. Прачытайце загадкі і адгадайце іх.

1. Што свеці..ъ грэе вес...ліць ззяе і ўсю з..млю ажыўляе?
2. Цёплым летам і зімой мае іголачкі са мной.
3. Яна сваё дзі..я не забыла і чужых дзя..ей малачком напаіла.

Слова для даведкі: карова, сонца, елка.

- Назавіце ў сказах аднародныя члены. Дзе трэба пастаўіць коскі?
- Спішыце сказы-загадкі разам з адгадкамі. Устаўце прашчаныя літары і знакі прыпынку.

72. Прачытайце. Гэта тэкст-апавяданне ці тэкст-апісанне?

Вавёркі кормяцца арэхамі ягадамі грыбамі. Летам і восенню вавёркі рыхтуюць сабе запасы на зіму.

Вы ідзяце па лесе і раптам бачыце апеньку на дрэве. Як яна трапіла сюды? Гэта робяць вавёркі. Грыбы сохнуць на паветры а зімой спатрэбяцца гаспадыні.

Хавае вавёрка свае запасы ў дупле апалых лісцях і ў зямлі. Яна выкапае ямку паложыць туды свой харч і закапае яго.

П. Паўлаў

- Выпішыце сказы з аднароднымі членамі. Пастаўце, дзе трэба, коскі.
- Раствумачце правапіс выдзеленых літар.

73. Прачытайце. Са слоў складзіце сказы і запішыце іх. Падкрэсліце слова-памочнікі *i, a, але*.

1. Мы, паветра, яго, адчувааем, не бачым, але.
2. У нядзелю, звычайна, ходзяць, у гості, гуляюць, людзі.
3. Сняжынка, на каўняры, паляжала, трошкі, раптам, знікла, і.
4. Драпежныя, палююць, жывёлы, на звяроў, іншых, на чалавека, нападаюць, часам, а.

74. Прачытайце верш. Раствумачце правапіс прапушчаных літар. Які знак прыпынку трэба паставіць у вершы?

УСХОД СОНЦА

На ўсходе неба грае
пералічным блескам,

сыпле золата над гаем
і над пералескам.

Я. Колас

- Назавіце аднародныя члены сказа. Раствумачце, чаму паміж імі ставіцца або не ставіцца коска.
- Спішыце верш, устаўце патрэбныя літары і знак прыпынку.
- Назавіце ў вершы слова з пераносным значэннем.

75. Разгледзьце малюнкі. Дапоўніце сказы.

Максім намаляваў ...

Іра ... і ... прадукты.

У садзе паспелі ...

На стале ляжаць ... , ...

... , ...

... , ...

- Запішыце сказы. Падкрэсліце аднародныя члены сказа.

Алóвак — рус. *карандаш*.

76. Прачытайце. У якіх выпадках паміж аднароднымі членамі сказа патрэбна коска?

Над возерам л..ціць чайка і выгл..дае ў ва..е дабычу. Веерам распус..іла яна кароткі хвост і вострымі крыламі, як сярпамі, расс..кае паветра. Над блакітным прасторам пануе перадв..чэрняе сонца адлюстроўваецца ў ва..е лашчыць хвалі прам..нямі.

У небе з'явіўся каршун. Трывога! Чайка апусцілася на воду і пагойдваецца на ёй хаваецца сярод хвалаю. Каршун знік за цёмнай сцяною лесу. Чайка супакоілася і зноў узніялася ў паветра.

Паводле В. Вольскага

- Спішице першую частку тэксту. Устаўце прапушчаныя літары і коскі.
- Падкрэсліце ў кожным сказе галоўныя члены.

Панавáць — рус. *господствовать*.

Пагóйдвацца — рус. *покачиваться*.

77. Са слоў і словазлучэнняў складзіце сказы. Ужывайце злучнік *i* для сувязі аднародных членаў сказа.

1. Ходзяць, сядзяць, балерыны, прыгожа.
2. Чалавек, кожны, свайго, народа, павінен ведаць, песні, танцы, паданні, казкі, прыказкі.

3. Ёсь, помнікі, старажытныя будынкі, цэрквы, у Мінску, касцёлы.

4. Народны, майстар, рэчы, з кудзелі, з дрэва, умее вырабляць, цікавыя, з саломы.

балерына

- Запішыце сказы, паставуце патрэбныя знакі прыпынку.

Кудзёля — валакно льну, прыгатаванае для прадзення.

78. Пра якога дзеда гаворыцца ў вершы? Якіх знакаў прыпынку не хапае ў сказах? Раствумачце чаму.

ДЗЕД-ГОСЦЬ

Ходзіць дзед белабароды
полем лесам пералескам
засцілае рэчкі лёдам
брыльянцістым снежным блескам.

Сыпле іней на бярозы
туліць дрэвы лёгкім пухам
крые руні травы лозы
белай воўнаю — кажухам.

Я. Колас

- Спішыце першую частку верша. Паставуце, дзе трэба, коскі.

Рунь — усходы раслін, якія засяваюцца восенню і зімуюць пад снегам.

Воўна — авечая шэрсць.

79. Прачытайце тэкст. Падбярыце да яго загаловак. У якіх выпадках паміж аднароднымі членамі сказа патрэбна коска, у якіх — не?

Аднойчы да мяне зайшоў снегавік. Ён вельмі стамі~~ся~~, замерз і пакры~~ся~~ шэрannю. Я прапанавала гось~~ю~~ кубачак чаю. Ён з радас~~ю~~ згадзі~~ся~~ і выпі~~у~~ гарачы чай. Раптам мой дзі~~ны~~ госьць уздыхнуў і растаў.

Засталіся толькі вялікая лужа сухая моркаўка і сумныя чорныя вугольчи~~кі~~. Вось як.

B. Бажэйка

- Спішыце тэкст, устаўце прапушчаныя літары. Пастаўце патрэбныя знакі прыпынку.

Кубачак — рус. чашечка.

Шэрань — рус. иней.

80. З кожнага сказа выпішыце дзейнік у спалучэнні з выказнікам. Устаўце прапушчаныя літары. У якіх сказах дзейнік спалучаецца з двумя аднароднымі выказнікамі?

ПРАЛЕСКА І КРОПЛЯ ВАДЫ

На высокай яліне спала снегінка. Вось прыграла сонейка. Снегінка растала, упала на дол крапляй вады. Растваў снег да самай зямлі. Правеска пад снегам прачнулася, убачыла акенца. Паднёлася правеска са свайго мяккага ложка і зірнула ў акенца.

Навокал л..жыць снег. На полі гуляе веснавы вец..р. А каля ялінкі пазірае на сонейка блакітная квет..чка.

Паводле В. Сухамлінскага

- Растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку ў сказах з аднароднымі выказнікамі.

81. Разгледзьце малюнкі. Прачытайце апорныя слова і словазлучэнні.

коцік, ратаваўся, ад сабакі, ішоў у школу, убачыў, кінуў берэтам

павіс на галінцы, апынуўся ў смешным становішчы, збянтэжана глядзеў, дзядуля з кіёчкам

зразумеў, пашкадаваў, дастаў кіем

пабег з усіх ног, спазніўся, але

- Вусна складзіце па малюнках невялікае апавяданне на тэму «Чаму Стасік спазніўся ў школу». Выкарыстайце ў апавяданні сказы са злучнікамі *i, але*. Напрыклад: *Стасік вырашыў пазабаўляцца перад урокамі і кінуў у коціка берэтам.* З усіх ног пабег *Стасік у школу, але ўсё роўна спазніўся.*
- Два складзеныя сказы запішыце.

берэт

82. Прачытайце. Якія знакі прыпынку трэба паставіць паміж аднароднымі членамі сказа і ў канцы сказаў?

1. Па лесе па ярах глыбокіх булькалі звонка
- крыніцы
2. Чым нас новы год спаткае і парадуе
- нас чым
3. Сыплюща кроплі часта і дробна
4. Колькі зор на небе
- Як блішчаць яны
5. Лёгкі
- ветрык сад калыша гойдае галінкі
6. Лес пахне
- смалою грыбамі

Я. Колас

- Спішыце, пастаўце патрэбныя знакі прыпынку.

Яр — роў, лагчына (рус. *овраг*).

83. Прачытайце. Раствумачце, якія літары і знакі прыпынку трэба ўставіць.

УДОД

Берасцянкі дразды зел..нушкі су-
стракающа ў нас паўсюль. Удода мож-
на ўбачыць не часта. Гэта цудо..ная
птушка мае дзі..ны пр..гожы і рэдкі
гала..ны ўбор. Ён нагадвае веер.

Я с..джу нерухома за кустом ядлоўцу і ўважліва сачу за паво..інамі ўдодаў. Сонца ўжо заходзі.. але добра асв..тляе кожнае п..ро гэтых птушак.

Паводле В. Вольскага

• Спішице, устаўляючы патрэбныя літары і знакі прыпынку.

• Выкарыстоўваючы малюнак і тэкст, апішице ўдода.

◆ 84. Прачытайце тэкст і план да яго. Якія часткі тэксту адпавядаюць кожнаму пункту плана? Прыдумайце загаловак да тэксту.

Аднойчы прывёз бацька Міколку кавалак **каменнага вугалю**. Цікавы быў камень. На адным баку **малюнак**, нібы выразаў хто цэлую галінку. Дробнае лісцейка на ёй разышлося веерам.

Расказвае бацька цікавыя гісторыі пра гэты камень. Быў ён тысячы год назад не каменем, а высокім прыгожым дрэвам з гаманлівым лісцем зялёным. І вось найшла навальніца і паваліла дрэвы. Усю зямлю заслалі векавыя гіганты. Іх засыпаў **пясок**. Зацягнула **балотная твань**.

Ляжаць дрэвы пад зямлёней, не гніюць. Год ляжаць, дзесяткі, сотні і тысячы гадоў ляжаць. Ляжаць і камянеюць. І лісцейка захоўвае свой малюнак у акамянелым дрэве. Вось якая гісторыя гэтага малюнка...

Паводле М. Лынькова

дзесятак

План

1. Міколка разглядае незвычайны падарунак.
  2. Чым калісъці быў каменны вугаль.
  3. Як атрымаўся малюнак на камені.
- Спішице выдзеленыя слова і словазлучэнні. Карыстайцесь імі як апорнымі. Напішице пераказ тэксту па плане.

Твань — гразкае, багністае месца (у балоце).

ШТО МЫ ВЕДАЕМ?

1. На якія пытанні адказваюць дзейнік і выказнік?
2. На якія пытанні могуць адказваць даданыя члены сказа?
3. Якія члены сказа называюцца аднароднымі? Прыведзіце прыклады сказаў з аднароднымі членамі.
4. Назавіце слова-памочнікі, якімі могуць быць звязаны аднародныя члены сказа.
5. Раскажыце пра знакі прыпынку пры аднародных членах сказа.

ЧАСЦІНЫ МОВЫ

Дарагія сябры! Я — Граматыка.
І мяне цікавіць, якія бываюць часціны мовы.

Давайце прадоўжым знаёмства з ужо вядомай вам часцінай мовы — назоўнікам.

Назоўнікі абазначаюць прадметы і адказваюць на пытанні **х то?** або **ш то?**

Назоўнікі, якія абазначаюць людзей і жывёл, адказваюць на пытанне **х то?**

Назоўнікі, якія абазначаюць рэчы, расліны, адзенне і іншыя прадметы, адказваюць на пытанне **ш то?**

85. Прачытайце. Знайдзіце назоўнікі. Пастаўце да іх пытанне **х то?** або **ш то?**

ЯК ІРЫНКА НАВУЧЫЛАСЯ ВЫМАЎЛЯЦЬ Р

Аднойчы бацька з маленькай Ірынкай прыйшлі ў звярынец. Вось тыгр, воўк, лісіца, заяц, малпа.

У клетках многа птушак: і паўліны, і арлы, і па-
пугай. У адной з клетак сядзеў папугай, якога зва-
лі Аро. Ён выразна і гучна выкрыкваў сваё імя:
«Ар-ро!»

Ірынка разам з папугаем пачала паўтараць:
«Ар-ро!» Малая дзяўчынка раней не вымаўляла
«р». Спачатку ў яе атрымлівалася не вельмі пры-
гожае «Ав-во». Але раптам «р» загучала звонка
і чиста. І Ірынка з таго часу ўсе слова з гукам
«р» вымаўляе правільна.

Паводле М. Ягорава

- Выпішице назоўнікі па групах, як паказана ва ўзоры.

У з о р: назвы прадметаў (ш т о?): звярынец, ...;
назвы жывых істот (х т о?):

- людзі: бацька, ...;
- звяры: тигр, ...;
- птушкі: паўлін, ...

86. Прачытайце.

ТАМ ЯНА

Там яна, дзе Прыпяць, Шчара,
Случ, Бярэзіна, Дзвіна,
дзе Князь-возера і Нарач,
Свіцязь светлая, як мара,
і бяздонная без дна.

Там яна, дзе Тураў, Полацк —
старажытнейшыя гарады,
Мінск, чый чутны ўсюды голас,

Гомель, Віцебск, Брэст вясёлы,
город солі малады.
Там яна, дзе з кожным маем
яблынъ цвет ляціць з галля.
Палявая, лугавая,
як заўсёды, маладая
Беларусь — твая зямля.

K. Цвірка

- Назвы якіх мясцін з верша вам лепш за ўсё вядомыя? Раскажыце аб гэтых мясцінах усё, што ведаеце.
- Які горад называюць горадам солі? Чаму яго так называюць?
- У выдзеленых словах вызначце колькасць гукаў і літар.

87. Выпішыце з верша «Там яна» асобна: а) назвы гарадоў; б) назвы рэк; в) назвы азёр. Дапішыце да гэтых назваў і тыя, якіх няма ў вершы, але якія вам добра вядомыя.

Узор: гарады: *Мінск*, ...;
рэкі: *Прыпяць*, ...;
азёры: *Нарач*, ...

88. Прачытайце. Выпішыце ў тры радкі назоўнікі па ўзоры.

Узор: ён: *дом*, ...;
яна: *хата*, ...;
яно: *мора*, ...

Дом, акно, мора, хата, хлопчык, стол, неба, конь,
жанчына, вядро, кніга, радзіма.

89. Прачытайце. Выпішыце ў тры радкі назоўнікі па ўзоры.

У з о р: *мой: часопіс, ...;*

мая: газета, ...;

маё: поле, ...

Газета, часопіс, поле, літара, бабуля, дзядуля,
лінейка, вуха, надвор'е, вучань, вяселле, акунь.

Род назоўнікаў

Вылучаецца тры групы назоўнікаў у залежнасці ад таго, да якога граматычнага роду яны належаць. Як жа называецца кожны род? Падказку знайдзіце ў вершы А. Вольскага.

Той,
хто быць пісьменным хоча,
знаць павінен з першых год
род мужчынскі,
род жаночы
і яшчэ —
ніякі род.

Назоўнікі бываюць **мужчынскага, жаночага і ніякага** роду. Да назоўнікаў мужчынскага роду можна падставіць слова *мой, ён: настаўнік, вучань*; да жаночага — *мая, яна: маці, школа*; да ніякага — *маё, яно: сонца, неба*.

90. Прачытайце.

Гусь уранні
выйшла з хаты,
важна тупае лужком.

А я гусі
не баюся,
а я з гусі
пацвялюся!

Тут яна
як с-с-сыканé
ды ў атаку —
на мяне.

Ледзь схаваўся я за плот...

Гусь — яна?

Жаночы род! Ззаду гусь,
а тут —
сабака.

А сабака
аж якоча —
учапіцца ў лытку хоча.

Ён пільнуе агарод.
Ён?

Ага, — мужчынскі род!
Азірнуўся,
ажно бачу:

тут яшчэ і кацяня!

— Мяў; — гаворыць мне яно. —

Я даўно сяджу, даўно.

Кацяня —
яшчэ не кошка,

кацяня —
яшчэ не кот.
Ну, а род?
Падумай трошкі.
Раз яно —
ніякі род!

A. Вольски

- Якога роду назоўнікі гусь, сабака, кацяня?
- Перакладзіце на рускую мову назоўнікі гусь, сабака, кацяня. Ці супадае род гэтых назоўнікаў у рускай і беларускай мовах?

Пацвяліца — рус. *подразниться*.

Лытка — задняя частка нагі чалавека ад калена да ступні.

91. Прочытайце. Выдзеленыя назоўнікі замяніце словамі ён, яна. Запішыце.

1. У мяне ёсьць прыгожы белы сабака. Сабака сустракае мяне каля дзвярэй кожны дзень. 2. Антонаўка — асенні яблык. Яблык сакавіты і смачны. 3. Белая гусь хутка адплыла ад берага. Гусь вяла за сабой гусянят. 4. За машынай на дарозе ўзнімаўся пыл. Пыл клубіўся ў паветры і павольна асядаў на зямлю. 5. Мая сястра атрымала залаты медаль. Медаль на выпускным вечары быў уручаны ёй дырэктарам школы.

Запомніце: прыгожы сабака, смачны яблык, белая гусь, залаты медаль, салдацкі шынель, шэры пыл, моцны боль.

92. Прачытайце. Выпішыце назоўнікі. Абазначце іх род.

ЛЯСНОЕ АЗЯРЦО

Вакол яго сабраўся выключна лісцёвы лес: альшина, асіна, чаромха, ясень, рабіна, бяроза. Дрэвы стаяць, пазіраюць у люстра вады і ціха радуюцца: колькі золата назапасілі!

Ноччу тут цішыня таксама. Хіба мо аленъ прывядзе да вады аленіху. Доўга яны будуць стаяць у месячным святле і слухаць, як ападае на ваду жоўты ліст.

Я. Пархута

- Раскажыце, як вы вызначылі род назоўнікаў.
- Раствумачце, аб якім люстры і золаце гаворыць у тэксле аўтар.

Пры вызначэнні роду назоўніка змяняем яго так, каб ён абазначаў адзін прадмет. Напрыклад: *дрэвы* (яны) — *дрэва* (яно, маё), значыць, гэты назоўнік ніякага роду; *песні* (яны) — *песня* (яна, маля), значыць, гэты назоўнік жаночага роду; *хлопчыкі* (яны) — *хлопчык* (ён, мой), значыць, гэты назоўнік мужчынскага роду.

93. Прачытайце. Вызначце род назоўнікаў.

Тата, маці, дзяўчынка, сын, сястра, брат, дзядзька, цётка, унучка, унук.

- Якое значэнне ў рускай мове маюць слова дядя, дядька, тётя, тётка?

У беларускай мове *дзядзька* — гэта бацькаў або матчын брат, а таксама цётын муж; слова *дзядзя* — гэта зварот дзяцей да дарослага мужчыны; *цётка* — бацькава або матчына сястра, а таксама жонка дзядзькі; *цёця* — зварот да жанчыны.

- ◆ 94. Разгледзьце малюнак. Складзіце па ім вуснае апавяданне, ужываючы назоўнікі мужчынскага, жаночага і ніякага роду.

95. Прачытайце. З дапамогай суфіксаў ад наступных назоўнікаў утварыце новыя слова-назвы дзіцянят жывёл. Абазначце род усіх назоўнікаў.

Узор: *каза* (ж. р.) — *казляня* (н. р.) або *казлянё* (н. р.).

Каза, кот, тыгр, воўк, заяц, ліса, сабака, мыш, мядзведзь, леў.

- Раствумачце напісанне галосных літар у слове медзведзяня.

Вызначыць род назоўніка можа дапамагчы прыметнік.

Напрыклад, у спалучэнні слоў *новы* *раяль* слова *раяль* — мужчынскага роду; гэта падказаў нам прыметнік *новы* (параўнаем: *новая спадніца, новае паліто*).

96. Запішыце спалучэнні слоў. Абазначце ў дужках літарамі м., ж., н. род кожнага назоўніка. Пры выкананні практикавання звяртайцесь да памяткі.

Новы раяль, дробная соль, дзедаў медаль, моцны боль, злы сабака, смачны яблык.

97. Падбярыце па сэнсе да кожнага прыметніка назоўнік. Запішыце словазлучэнні. У дужках пасля назоўнікаў абазначце іх род.

Узор: *нізкае дрэв[а]* (н. р.).

Нізкі ..., высокі ..., халодная ..., шырокая ..., гарачая ..., вузкае ..., мяккі ..., цёмны ..., светлы ..., цвёрды ... .

- Якія з прыметнікаў з'яўляюцца антонімамі?

98. Да кожнага назоўніка падбярыце слова з супрацьлеглым значэннем. Запішыце. Вызначце род назоўнікаў.

Узор: *смутак* (м. р.) — *радасць* (ж. р.).

Маладосць — ..., шчасце — ..., праўда — ..., цішыня — ..., спёка — ..., зіма — ..., холад — ... .

калектыв

дэлегацыя

99. Спішыце. Устаўце прапушчаныя літары. Абазначце род назоўнікаў.

Аг..род, атрад, вер..бей, б..роза, п..нал, фламаст..р, ч..сціня, дз..ўчынка, дз..журны, кал..ктыў, с..рада, д..легацыя, бал..рына, косм..с, насе(н, ни)е, ур..джай, ч..цвер, дэл..гат, к..см..наўт, н..дзеля, збо(ж, жж)а.

- Раствумачце, чаму ў словах *агарод*, *атрад* на канцы трэба пісаць *д*, а не *т*.
- Складзіце сказы са словамі *серада*, *нядзеля*, *дэлегацыя*. Запішыце сказы.

100. Прачытайце. Ад наступных назоўнікаў мужчынскага роду з дапамогай суфіксай утварыце назоўнікі жаночага роду па ўзоры. У словах жаночага рода абазначце суфікс.

Узор: *вучань* — *вучаніца*.

Вучань, беларус, спартсмен, артыст, студэнт, ткач, сусед.

Лік назоўнікаў

Назоўнікі могуць абазначаць адзін або некалькі прадметаў. А дапамагаюць ім у гэтым канчаткі. Напрыклад: *цвік*—*цвікі*, *дом*—*дамы*.

101. Прачытайце. Вызначце лік выдзеленых назоўнікаў.

Дзед Яўсей пачаў шукаць сякеру:

— Маразы моцныя. На возера схаджу. Прасяку палонкі. Каб рыбе лягчэй дыхалася.

Міша таксама апрануўся, і яны пайшли за вёску. Усё вакол белае: **палі**, **дрэвы**. Лёд на азярцы тоўсты, да вады далёка. Дзед усё махаў сякерай ды махаў. Вось паказалася цёмная плямка. Дзед секануў яшчэ раз, і ўдарылі **фантанчыкі** вады. Ён ачысціў палонку ад лёду. З вады вытыркнуліся **галоўкі** рыбак.

— Дыхайце маленькія, дыхайце, — радаваўся
Міша, гледзячы, як рыбкі прагна хапаюць мароз-
нае паветра.

Паводле Р. Ігнаценкі

- Прыдумайце назvu апавядання.
- Куды і для чаго сабраўся ісці дзед Яўсей?
- Хто пайшоў разам з дзедам?
- Што зрабіў дзед Яўсей?
- Чаму ўзрадаваўся Міша?

Сякéra — рус. топор.

Плямка — рус. пятнышко.

102. Прачытайце. Вызначце род назоўнікаў. Змяніце і запішыце слова так, каб яны абазначалі многа прадметаў.

Узор: стол — *стал* **ы**.

Дрэва, зорка, птушка, выдатнік, партфель, лінейка, сыштак, дзённік, ручка, аловак, альбом, падручнік, малюнак, сяброўка, матылёк, ігруша, настаўнік.

Назоўнікі змяняюцца па ліках: *дом—дамы, книга—кнігі, поле—палі*.

Пры змяненні назоўнікаў па ліках змяняюцца іх канчаткі.

103. Пастаўце назоўнікі ў множным ліку. Запішыце парамі слова ў адзіночным і множным ліку.

Бераг, жолуд, горад, воз, вечар, вецер, зубр, сяло, гняздо, вясло, вядро, сцяг, стог, дрэва.

- Вусна перакладзіце назоўнікі ў множным ліку на рускую мову.

104. Пастаўце назоўнікі ў адзіночным ліку і запішыце іх.

Відэльцы, яблыкі, кішэні, шафы, залы, таполі, туфлі, мандарыны.

105. Прачытайце. Выпішыце выдзеленыя назоўнікі (дзе неабходна, з прыназоўнікамі). Абазначце іх лік і род.

Лісце на дрэвах пачынае жаўцець, набываючы розныя колеры і адценні. Сярод цёмных вечназялёных лапак ялін зіхаціць лісце бяроз, ліп, клёнаў, вольхі, арэшніку.

У высокім сінім небе не чуваць ужо над полем звонкага спеву жаваранка. Не відаць у садах ні берасцянкі, ні чыжыка, ні шпакоў.

B. Вольскі

- Раствумачце, як вы вызначалі лік і род назоўнікаў.
- Які гэта тэкст — апавяданне ці апісанне?

Шпак — пералётная птушка з чорным апярэннем (рус. скворец).

106. Прачытайце верш. Выпішыце спачатку назоўнікі адзіночнага ліку і ўтварыце ад іх назоўнікі множнага ліку. Потым выпішыце назоўнікі множнага ліку і ўтварыце ад іх назоўнікі адзіночнага ліку.

САПРАЎДНЫЯ СЯБРЫ

Сябруюць —
ніколі не скажуць «не дам».
Усё яны дзеляць
заўжды папалам:
суніцы, чарніцы,
банан, агурок,
арэхі, струкі,
апельсін, піражок.
Адзін будзе грэцкі арэх,
Як на грэх, —
пароўну падзеляць
і грэцкі арэх.
Сябры яны —
проста вадой не разліць.

M. Дукса

- Як вы разумееце выраз «вадой не разліць».

Некаторыя назоўнікі ўжываюцца толькі ў адзіночным ліку: *цукар, малако, гліна, поўнач*. Іх нельга паставіць у множным ліку.

У сваю чаргу некаторыя назоўнікі ўжываюцца толькі ў множным ліку: *граблі, санкі, дзвёры*.

107. Прачытайце. Вызначце род назоўнікаў. Выпішыце на зоўнікі, якія ўжываюцца толькі ў адзіночным ліку.

Кефір, лыжка, мука, чысціня, выдатнік, малако хмара, крэсла, святло, вечар, дом, гліна, поўдзень.

108. Прачытайце. Спішыце, падкрэсліце назоўнікі множна га ліку, якія не ўжываюцца ў адзіночным ліку.

Акуляры, абоі, палосы, ліхтары, штаны, вілы, дарогі, вароты, цацкі, абцугі, нажніцы, канікулы, гульні, адзнакі.

109. Адгадайце загадку.

Яны з касой штодня працуець, як радня,
зубоў драўляных многа,
а не ядуць нічога.

- У якім ліку ўжываецца слова-адгадка?

110. Прачытайце. Спішыце. Адной рыскай падкрэсліце назоўнікі ў адзіночным ліку, дзвюма — у множным.

ДЗВЕРЫ

Ходзяць дзверы *гу >*
ў кватэры
цэлы дзень

сюды-туды,
ходзяць
цэлыя гады.
І яны не праста ходзяць —
нас
сустракаюць і праводзяць.

М. Дукса

- Колькі прадметаў абазначае слова дзвёры? Ці можна яго ўжыць у адзіночным ліку?
- Як вы разумееце выраз «дзвёры ходзяць»?
- Знайдзіце ў тэксле слова, у якіх колькасць гукаў і літар не супадае.

Скланенне назоўнікаў

Прачытайце: *Новы дом рабочыя пабудавалі хутка. Мы таксама будзем жыць у гэтым доме. За домам пасадзілі маладыя дрэўцы.*

Як бачым, адно і тое ж слова мае розныя канчаткі. Гэта неабходна для таго, каб слова ў тэксле правільна спалучаліся адно з адным: *пасадзілі* (за чым?) *за домам*, а не *за дому* або *за доме*.

111. Прачытайце. Ад выдзеленых слоў паставаўце пытанні да назоўніка камень.

Ля дарогі ляжаў вялікі камень. Каля каменя любілі гуляць дзеці. Гэтаму каменю людзі далі назыву «Асілак». Не кожны хлопчык мог залезці

на камень — такі вялікі ён быў. За каменем рос магутны дуб. Аб гэтых двух асілках — аб камені дубе — хадзілі легенды.

- Запішыце ў слупок спалучэнні выдзеленых слоў са словам камень у той форме, у якой яно ўжыта ў тэксле. У дужках запішыце пытанні да слова камень.

Узор: (што?) камень ляжаў.

Змяненне назоўнікаў па пытаннях называецца змяненнем па склонах, або скланеннем.

112. Прочытайце. Спішыце. Замест кропак устаўце слова ліса. Змяняйце канчаткі гэтага слова ў залежнасці ад пытания. Канчаткі абазначце.

(Хто?) ... — хітры рыжы звер. Хвост (у како?) у ... прыгожы, пушысты. У пошуках ежы (каму?) ... прыходзіцца прабягаць дзесяткі кіламетраў. У лесе (каго?) ... можна ўбачыць толькі здалёк. У заапарку ж вы можаце стаяць амаль побач (з кім?) з ... . Многа казак складзена (аб кім?) аб ... .

113. Замест кропак запішыце слова брат, сястра, сонца ў патрэбным склоне.

(Хто? што?) брат, сястра, сонца.

(Каго? чаго?) ..., ..., ...

(Каму? чаму?) ..., ..., ...

(Каго? што?) ..., ..., ...

(Кім? чым?) ..., ..., ...

(Аб кім? аб чым?) ..., ..., ...

114. Разгледзьце малюнкі. Прачытайце, што рассказываюць пра сябе склоны.

— Я называю прадмет, які выконвае якое-небудзь дзеянне або мае прымету:

х то?

Вучань старанны.

х то?

ш то?

Чмель гудзе. Сонца свеціць.

— У сказе мяне можна пазнаць з дапамогай слова *няма* (каго? чаго?), напрыклад:

каго?

чаго?

няма сястры, няма ручкі,

каго?

сядлы зайца.

— Разам са мной назоўнікі называюць прадмет, для якога нешта робяць:

каму?

чаму?

даць брату, падарыць школе.

Пазнаць мяне дапаможа слова *даваць* (каму? чаму?).

— Вы пазнаеце мяне, калі падставіце слова *бачу* (каго? што?):

каго?

што?

бачу сябра, убачыць аўтобус.

— Пазнаць мяне дапаможа слова *ганаруся* (кім? чым?):
чым?

маляваць акварэллю, гуляць
з кім?
з братам.

— Я завуся месным, бо з маёй дапамогай назоўнікі часта азначаюць месца:

учым? дзе?

шукаць у лесе, сядзець
на чым? дзе?
на плоце.

Я магу называць таго, аб кім гавораць, або тое, аб чым думаюць, спяваюць:

аб чым?

марыць аб падарожжы.

Ад сваіх сяброў-склонаў я адрозніваюся тым, што не магу ўжывацца без прыназоўнікаў.

- На якія пытанні адказваюць назоўнікі ў назоўным, родным, давальным, вінавальным, творным і месным склонах?
- Які склон заўсёды ўжываецца без прыназоўніка?
- Чым месны склон адрозніваецца ад усіх астатніх?

115. Прачытайце памятку, як вызначыць склон назоўніка. Звяртайцесь да яе пры выкананні практикавання.

Назоўны

Родны (няма)

Давальны (дам)

Вінавальны (бачу)

Творны (любуюся)

Месны (думаю)

х то? ш то?

каго? чаго?

каму? чаму?

каго? што?

кім? чым?

аб кім? аб чым?

- Спішыце і запомніце назвы склонаў і пытанні да іх.

Да назоўнікаў, якія абазначаюць людзей і жывёл, ставяцца пытанні х то? ка-
го? каму? каго? кім? аб кім?

Да назоўнікаў, якія абазначаюць рас-
ліны, рэчы, прадметы, ставяцца пытанні
ш то? чаго? чаму? ш то? чым? аб
чым?

116. Прачытайце. Вызначце склон выдзеленых слоў.

ЖОЎТАЯ ДАРОЖКА

Вузкая дарожка віецца праз густы лес. З да-
рожкі ўбок не ступіць: гушчар непралазны.

Мінае зялёнае лета, і надыходзіць жоўтая восень. Залатым лісцем бярозы засцілаюць дарожку.

Праходзіш па дарожцы і азіраешся, ці не наслядзіў.

Зімой, калі паваліць снег, тонкія елкі і бярозы гнуцца, скіляюцца, і над дарожкай з'яўляюцца крыштальна-белыя снежныя аркі, казачна прыгожыя і вельмі крохкія.

3. Бяспалы

- Чаму лета аўтар называе зялёнім, а восень — жоўтай?
- Выпішице выдзеленыя слова, абазначце іх склон.

Крохкія — рус. хрупкие.

Гушчар — рус. чаща (лесная чаща).

117. Прачытайце. Выпішице з тэксту назоўнікі. Абазначце іх склон.

1. Жыла-была дажджавая крапелька. Яна нястомна працавала. Капне з хмары на зямлю. Напоіць яе. А потым выпарыцца і зноў у паветра ўзляціць. Збяруцца такія крапелькі ў адно воблака і ападаюць дажджом.

Паводле А. Кобец-Філімонавай

118. Прачытайце. Спішице. Пастаўце ў дужках да слова Алеся склонавае пытанне, вызначце склон гэтага назоўніка. Падкрэсліце слова (акрамя слоў першага сказа), ад якіх ставяцца пытанні.

Кожны дзень (...) Алеся рыхтуе ўрокі.

Да (...) Алесі часта заходзіць яе сяброўка Насця. Яна дапамагае (...) Алесі рашаць задачы. Насця вельмі паважае (...) Алесю за яе стараннасць, таму і сябруе з (...) Алесая. Насця часта рассказвае сваім бацькам аб (...) Алесі.

- Назавіце ў апошнім сказе дзеянік і выказнік. Пастаўце пытанні да ўсіх даданых членаў гэтага сказа.

Каб вызначыць склон назоўніка, трэба:

- 1) знайсці слова, ад якога ён залежыць;
- 2) ад гэтага слова паставіць пытанне да назоўніка. Напрыклад, *сябруе* (з кім?)
з *Алесая* — Т. скл.

119. Прачытайце. Выпішыце выдзеленыя назоўнікі разам са словамі, ад якіх яны залежаць. Пастаўце да назоўнікаў пытанні і вызначце іх склон.

Узор: *паказваца* (з - за чаго?) з-за гарызонту.

Самай ранічкай, калі сонца ледзь-ледзь пачало паказвацца з-за гарызонту, Алесь пайшоў у лес. Ён абышоў усе грыбныя мясціны, але каб хоць адну **лісічку** падняў! Не паверыў сваім вачам і яшчэ раз прайшоўся па знаёмых сцежках. Але і на гэты раз не ўбачыў ніводнай **лісічкі**.

Паводле Я. Галубовіча

120. Разгледзьце малюнкі.

• Адкажыце на пытанні. Адказы запішыце.

Што робяць хлопчыкі ў майстэрні?

Для каго яны робяць кармушкі?

Чаго хлопчыкі палезлі на дрэва?

Хто назірае за імі?

Куды скача кот?

Што атрымалася ў выніку «палявання» ката?

• У запісных сказах вызначце склон назоўнікаў і аба-
значце яго літарай зверху.

121. Праскланяйце слова аловак, пісьмо, школа. Запішыце іх разам са склонавымі пытаннямі (памятка 1 на с. 100).

Узор: *H. (ш то?) аловак, школа, пісьмо.*

- Ад чаго залежыць розніца ў канчатках слоў у адным склоне?

122. Прачытайце. Спішице. Пазначце ў дужках склон выдзеленых назоўнікаў.

Мароз намаляваў на акне дзівосныя белыя ўзоры. Рассыпаў рознакаляровыя вясёлыя агеньчыкі. Шуміць за сцяной вецер, гойдае прамёрзлыя галінкі дрэў.

Паводле Я. Бяганская

123. Спішице. Пастаўце назоўнікі ў патрэбным склоне адзіночнага ліку. Назавіце склон гэтых назоўнікаў.

Пляцоўка за (*школа*), партфель (*сястра*), даць костачку (*сабака*), убачыць (*сяброўка*), купіць (*яблык*), расказваць аб (*падарожжа*), плаванне (*гусь*).

124. Дапішице канчаткі назоўнікаў. Вусна вызначце склон гэтых назоўнікаў.

Вавёрк.. скакала з дрэв.. на дрэв.. . Быццам нельга было прыдумаць іншага занятк.. . Але перед надыход.. халад.. вавёрк.. бралася за работ.. .

Рамантавала сваю хатк.. . Высцілала яе цёплым
мох.. . Потым з ранк.. да вечар.. яна насіла ў
сваю хатк.. смачныя лясныя арэх.. .

Паводле А. Васілевіч

125. Выпішыце слова ў родным, давальным, вінавальнym, творным і месным склонах.

Узор: Р.: ад дома, ...; Д.: ... .

Пры доме, к дому, без дома, за дом, для дома,
на дом, каля дома, пад дом, над домам, у дом, пра
дом, пад домам, за домам, аб dome, перад домам, на
доме, у доме, ад дома.

• Прыдумайце і запішыце па адным сказе са словам дом
з прыназойнікам у родным, давальным, вінавальным, твор-
ным і месным склонах.

126. Прачытайце. Спішыце, абазначце склон, у
якім ўжыты назоўнік слова ў сказах.

Роднае слова мы чуем з маленства. З родным
словам прыходзяць да нас казкі бабулі. Без род-
нага слова мы сумуем удалечыні ад сваёй краіны.
Аб родным слове паэты складаюць вершы.

• Прыдумайце сказы са словазлучэннем роднае слова.
Назоўнік слова павінен у іх ужывацца ў склонах, у якіх ён не
уйжыты ў практыкаванні.

Назоўны склон

127. Прачытайце. Знайдзіце назоўнікі ў назоўным склоне.
Якім членам сказа яны з'яўляюцца?

ЛЯСНАЯ ГОСЦЯ

Бяру кошык, іду ў грады і тут жа спыняюся,
уражаны.

Морква 'знікла!.. I бацвінне з буракоў пазры-
вана. Капуста пагрызена.

Я рашыў папільнаваць градку.

Вечар быў ціхі, бязветраны. Стаяу і праз акенца
пазіраю на градкі. Чакаць доўга не давялося. Спяр-
ша пачулася лёгенькае патупванне капыткоў. А та-
ды ля градкі морквы з'явілася маладзенъкая ка-
зуля. Я не стаў яе праганяць.

Паводле Я. Галубовіча

128. Складзіце сказы не менш як з трох слоў. Дзейнікамі
ў сказах павінны быць наступныя назоўнікі: восень, зіма, дрэ-
вы, людзі, настайнік.

Запішыце. Словы ў назоўным склоне падкрэсліце.

129. Прачытайце. Спішыце. Устаўце пропушчаныя літары.
Назавіце склон назоўнікаў. Абгрунтуйце свой адказ.

ПРАЦАЎНІКІ

Працуе ц..гнік, працуе м..тор,
працуе цясяльяр, будаўнік і шахцёр.

Працуюць агонь, пары і газ,
працуюць геолагі і в..далаз.

A. Дзяржынскі

- Які гэта тэкст — празаічны ці вершаваны? Чаму?
- Вусна перакладзіце слова *лара* з верша на русскую мову. Ці супадае род гэтых слоў?

Цясляр — рабочы, які займаецца грубай апрацоўкай драўніны (рус. *плотник*).

130. Прачытайце прыказкі, растлумачце іх сэнс. Спішице, устаўце прапушчаныя літары. Назавіце назоўнікі ў назоўным склоне.

Добрае слов.. лепш за **багац..е**. Глыбокая рака ц..чэ без шуму. Бачыць зоркае вока дал..к.., а **да-
пытлівы** розум яшчэ далей.

- Выдзеленыя слова падзяліце для пераносу.

Дапытлівы — які імкнецца ўсё зразумець, набыць новыя веды (рус. *любозна-
тельный*).

131. Прачытайце. Спішице. Падкрэсліце назоўнікі ў назоўным склоне.

У Беларусь жураўлі вяртаюцца з цёплых краёў у сярэдзіне сакавіка. Сонца яшчэ не паспела злі-
80

заць снег. Раніцай і ўвечары кусаецца мароз. А жураўлі ўжо пяюць, звіняць над полем і лесам, над вёскамі і гарадамі.

- У кожным сказе назавіце дзейнік. На якое пытанне ён адказвае?

Родны склон

132. Прачытайце. Выпішыце з тэксту назоўнікі ў родным склоне разам са словамі, ад якіх яны залежаць. Вусна пастаўце склонавае пытанне ад гэтых слоў да назоўніка. Абазначце канчаткі назоўнікаў.

Узор: дзень лістапад[а].

Першы дзень лістапада быў празрысты, як сцюдзёная крынічная вада.

Чулася гагатанне гусей. Птушкі гагаталі, нібы спрачаліся, ці правільны кірунак трymае іх важак.

Нечакана з-за лесу насустрач гусям вырваўся самалёт. Ён прайшоў вышэй, над птушкамі. У гусіным страй пасля гэтай сустрэчы нешта здарылася. Птушкі закружыліся на адным месцы, моцна гагочучы.

Неўзабаве ад чарады аддзяліўся важак. Яму ў хвост пачалі прыстройвацца астатнія птушкі.

З. Бяспалы

- Назавіце назоўнікі ў назоўным склоне. Якім членам сказа яны з'яўляюцца.

133. Спішице. Словы ў дужках пастаўце ў родным склоне, перад гэтымі словамі запішице патрэбнае склонавае пытанне.

Узор: *кніга* (каго?) *суседа*.

Кніга (*сусед*), галінка (*елка*), ліст (*бяроза*), не было (*сустрэча*), многа (*ягады*), малюнак (*мастак*), бутэлька (*вада*), акуляры (*дзядуля*), пінжак (*бацька*).

Да назоўнікаў у родным склоне ставяцца пытанні каго? чаго?, а таксама дзе? адкуль?

З назоўнікамі ў родным склоне могуць ужывацца прыназоўнікі *ад*, *без*, *да*, *для*, *каля*, *у*, *з-за*.

134. Спішице. Устаўце неабходныя прыназоўнікі. Абазначце канчаткі назоўнікаў у родным склоне.

Машына *ад'ехала* ... дома. Чалавеку цяжка абыходзіцца ... гадзінніка. Даехаць ... вёскі на аўтобусе. Тата купіў падарунак ... дачкі. Дзяўчынка выйшла ... трамвая. Алеся стаіць ... дошкі. ... Міхася ёсць прыгожы сабака. Пушысты кот выйшаў ... дзвярэй.

135. З наступных слоў утварыце словазлучэнні. Назоўнік, што ў дужках, пастаўце ў родным склоне. Перад назоўнікамі

ў родным склоне запішыце неабходныя прыназоўнікі: *ад, з, каля, без, да, для, у, з-за*.

Ад'ехаць (*вёска*), падарунак (*тата*), падысці (*лес*), запытаць (*паштальён*), выйсці (*аўтобус*), загараць (*возера*), дрэва (*лісце*), пярсцёнак (*золата*), малако (*унучка*), выглянуць (*дрэва*), пастаяць (*палац*), саскочыць (*паркан*), чакаць (*сябар*).

Паркан — рус. забор.

паштальён

136. Перакладзіце сказы на беларускую мову і запішыце.

Лодка подплыла к берегу. Мальчик подошёл к реке. Ученицу вызвали к доске. Машина подъехала к театру. Директора позвали к телефону.

- Вызначце склон выдзеленых слоў у рускай і беларускай мовах,
- У перакладзеных сказах падкрэсліце дзейнік.

◆ **137.** Разгледзьце малюнкі.

- Складзіце сказы па малюнках. Вызначце склон назоўнікай, абазначце іх па ўзоры.

Н.

Р.

Узор. Дзяўчынка баіцца мышкі.

- Слова для выкарыстання: баіцца (каго?), бяжыць (ад каго?), даганяе (каго?), ловіць (каго?), малако (для каго?).

Запомніце:

на-беларуску — смяяцца (з каго? з чаго?);
на-руську — смеяться (над кем? над чем?).

138. Прачытайце прыказкі. Спішыце. Падкрэсліце назоўнікі ў родным склоне. Раствумачце, як вы разумееце прыказкі.

У гультая і страха цячэ, і печ не пячэ.
Дзе няма ведаў, там не будзе смеласці.
Ад навукі дужэюць руکі.
У разуму тысячи вачэй.

Давальны склон

139. Прачытайце. Знайдзіце назоўнікі ў давальным склоне.

Ганначка прынёсла сваёй сяброўцы Волечцы яблыкі. К прыходу бацькоў Волечка паклала чатыры яблыкі на стол і пад кожным на лісточку напісала: тату, маме, брату Юрку, любімаму папугаю.

— А як жа наш папугай даведаецца, дзе яго яблык? — запытаўся Юра. — Ён жа толькі гаворыць, а чытаць не ўмее.

— Ты таксама спачатку толькі гаварыў, а чытаць пасля навучыўся, — пажартавала Волечка.

- Прыдумайце загаловак да гэтага тэксту.
- Назавіце з тэксту назоўнікі, які ў беларускай мове мае мужчынскі род, а ў рускай — ніякі.

Да назоўнікаў у давальным склоне ставяцца пытанні **к а м у?** чаму? З назоўнікамі ў давальным склоне можа ўжывацца прыназоўнік **к:** спляшаецца **к а дыходу поезда.**

140. Прачытайце. Дапішыце назоўнікі ў давальным склоне.

Радавацца (**ч а м у?**) сонцу (*лета, снег, зіма*);
паслаць пісьмо (**к а м у?**) сябру (*таварыш, настаўнік*);
паставіць добрую адзнаку (**к а м у?**) вучню (*Зіна, выдатнік*);
дзякаваць (**к а м у?**) бацьку (*брат, урач*).

Запомніце:

*па-беларуску — дзякаваць (**к а м у?**) бацьку;*
*па-руску — благодарить (**к о г о?**) отца.*

141. Запішыце па ўзоры. Абазначце канчаткі назоўнікаў у давальным склоне.

Узор: *купілі для брата — купілі брату.*

прынеслі для сястры — ... ...,
лялька для дзяўчынкі — ... ...,
паліто для бабулі — ... ...,
корм для гусі — ... .

• У якім склоне ўжываюцца назоўнікі з прыназоўнікам **для**, у якім — без прыназоўніка **для**?

- H. Вася, Наташа
 Р. Васі, Наташы
 Д. Васю, Наташы
 В. Васю, Наташу
 Т. Васем, Наташай
 М. (аб) Васю, (аб) Наташы

142. Запішыце імёны і прозвішчы ў давальным склоне.
 Абазначце канчаткі. Звяртайцеся да дадзенай вышэй памяткі.

Вася, Наташа, Міша, Янка, Грыша, Мікола, Каця,
 Вольга, Юра, Ракомсін Саша, Ракомсіна Саша,
 Камароўскі Жэня, Камароўская Жэня.

- Які канчатак у давальным склоне маюць назоўнікі — імёны мужчынскага роду на **-а(-я)?**

143. Прачытайце. Запішыце назоўнікі ў давальным склоне. Звяртайцеся да памяткі 2 на с. 101.

Нара, хмара, Даша, сініца, палянка, муха, лодка,
 гульня, крапка, нядзеля.

- Якое значэнне мае слова **нядзеля** ў беларускай мове і слова **неделя** — у рускай?

Вінавальны склон

144. Прачытайце. Вызначце склон назоўнікаў.

Бачу (**к а г о?**) тату, брата; (**ш т о?**) ручку, гадзіннік; праводзіў (**к а г о?**) сябра, суседа; (**ш т о?**)

поезд; слухаю (к а г о?) настаўніка, Алесю; (ш т о?) верш, музыку.

• Да якіх назоўнікаў у вінавальным склоне ставіцца пытанне каго?, да якіх — што?

145. Прачытайце. Знайдзіце назоўнікі ў вінавальным склоне. Выпішыце іх разам з дзеясловамі, ад якіх ставіцца пытанне да гэтых назоўнікаў.

ШЧАСЦЕ

Я маляваць буду
ўсіх па парадку.
Вось намалую
я маму спачатку.
З ёй і сябе я
побач пастаўлю.
Потым я сонейка
зверху дабаўлю.
Выведу ўдалеч
бярозавы шлях,
птушак, жывёл
размяшчу па баках.

M. Дукса

146. Прачытайце. Знайдзіце слова ў вінавальным склоне.

Нечакана неба зацягнулі цёмныя хмары. Узняўся моцны вецер. Зламаў рабіну каля хаты, вырваў з коранем асіну, растрос стог сена, прыгнуў

да зямлі высокую траву. Спиніўся гэтак жа нечакана, як і пачаўся. Пайшоў моцны дождж.

- Выпішыце з тэксту сказы, якія адпавядаюць схеме (я к і?) _____ .

Да назоўнікаў у вінавальным склоне ставяцца пытанні **каго?** **што?** **куды?**

З назоўнікамі ў вінавальным склоне могуць ужывацца прынаゾўнікі **за,** **на,** **пад,** **у,** **пра.**

147. Запішыце з дзеясловамі назоўнікі ў вінавальным склоне. Пытанні і дужкі апусціце. Абазначце канчаткі назоўнікаў.

Зайсці (**за** **што?** **куды?**) (*будынак, бяроза*);
пакласці (**на** **што?** **куды?**) (*ложак, зямля*); **пад-**
паўзці (**пад** **што?** **куды?**) (*плот, машина*);
перабегчы (**праз** **што?** **куды?**) (*вулица, мост*);
унесці (**у** **што?** **куды?**) (*кватэра, хлеў*); **рас-**
казаць (**пра** **што?**) (*сустрэча, лес, возера*); (**пра**
каго?) (*сяброўка, вожык, медзведзяня*).

• Ці аднолькавае лексічнае значэнне маюць беларускія слова *ўнёсці* і рускіе *унести*.

148. Прачытайце. Вусна вызначце склон выдзеленых слоў.

1. Сышткі ляжаць на стале. Пакладзі книгу на **сышткі**. 2. Поезд прыбывае вельмі рана. Мы сустракалі **поезд** з нашымі спартсменамі. 3. Наша

возера прываблівае многіх турыстаў. Пра возера існуе цікавая легенда. 4. Бацькі купілі Алесю новы партфель. Новы партфель вельмі спадабаўся Алесю.

- У якім склоне выдзеленыя слова з'яўляюцца дзеянікам?
- У якім склоне выдзеленыя слова ўжываюцца без прыназоўніка, у якім — з прыназоўнікам або без прыназоўніка?

Назоўнікі ў назоўным склоне з'яўляюцца дзеянікам, у вінавальным — даданым членам сказа.

У назоўным склоне назоўнікі ўжываюцца заўсёды без прыназоўніка, у вінавальным — з прыназоўнікам або без прыназоўніка.

Родны і вінавальны склоны маюць, як вядома, два аднолькавыя пытанні (каго?) і два розныя (Р. чаго? В. што?). Таму пры вызначэнні склону на месца слова, якое адказвае на пытанне **каго?**, паставіце слова, якое б адказвала на пытанне **чаго?** або **што?** Гэта дапаможа вам вызначыць склон назоўніка.

Напрыклад:

расказаў (пра **каго?**) **пра** *Mіхася*
(пра **што?**) **пра** *сустрэчу*.

Значыць, у дадзеным выпадку назоўнік ужываецца ў вінавальным склоне.

149. Прачытайце. Вызначце склон выдзеленых слоў.

У госці да **Міхася** прыйшоў Андрэй. Пра **Міхася** мне расказаў яго сябар Андрэй. Мяч з аўтографам вядомага **футбаліста** знаходзіўся ў музеі. Першы раз гэтага вядомага **футбаліста** мы ўбачылі на нашым стадыёне. У **вучняў** нашага класа толькі добрыя і выдатныя адзнакі. Пра **вучняў** нашага класа карэспандэнт расказаў па радыё.

150. Прачытайце прыказкі. Спішыце. Зверху над назоўнікамі абазначце іх склон.

Не за сваю справу не бярыся.

У няўмечкі не баляць ні ручкі, ні плечкі.

Пад ляжачы камень вада не бяжыць.

Гультай за работу — мазоль за руку.

- Падрыхтуйцесь растлумачыць сэнс прыказак.
- Назавіце ў прыказках слова, у якіх у першым складзе перад націскам пішацца **я**.

Творны склон

151. Прачытайце. Знайдзіце і выпішыце назоўнікі ў творным склоне. Пастаўце ў дужках да іх пытанні. Абазначце ў назоўніках канчаткі.

мы ЕДЗЕМ

З дзедам
на веласіпедзе

мы ўдваіх купацца едзем.
Правіць дзед веласіпедам,
я — на раме перад дзедам.
Сустракаюць нас гасцінна
ціхім шолахам яліны.
Каля возера ляснога
абрываеца дарога.

A. Александровіч

- Вусна вызначце, у якім склоне ўжыты назоўнікі ў апошнім сказе.
- Падбярыце і запішыце сінонім да слова *абрываеца*.

Назоўнікі мужчынскага роду на *-а(-я)* у творным склоне маюць наступныя канчаткі:

слугá — слугóй,

старшыня — старшынёй,

Мікола — Міколам,

Вáся — Bácem.

152. Прачытайце. Запішыце назоўнікі ў творным склоне.

Мікола, старшыня, дзядуля, Янка, Вася, дзядзька, мужчына, Міша.

153. Спішыце. Словы ў дужках пастаўце ў творным склоне. Дужкі апусціце.

Над (*лес*) праляцеў самалёт. Алесь вучыцца ў адным класе з (*Вова*). За (*поле*) пачынаеца лес.

Перад (*навальніца*) неба пацямнела. Пад (*крэсла*) спаў кот. Разам з (*тата*) мы хадзілі ў заапарк. Рыгорка з'яўляеца (*выдатнік*) у класе.

Да назоўнікаў у творным склоне ставяцца пытанні **кім?** **чым?**, а таксама **дзе?** **калі?**

З назоўнікам у творным склоне могуць ужывацца прынаўнікі **над**, **пад**, **перад**, **за**, **з**.

154. Дапішыце назоўнікі ў творным склоне.

Суп трэба есці (**чым?**) ..., а катлеты (**чым?**) ... . Многія стравы мы ядзім (**з чым?**) з ... . Мой тата працуе (**кім?**) ... . Лес пачынаўся (**за чым?**) за ... . Вечарам (**перед чым?**) перад ... я заўсёды чышчу зубы. Птушкі звілі гняздо (**пад чым?**) пад ... . Вучань скіліўся (**над чым?**) над ... . Днём я заўсёды гуляю (**з кім?**) з ... .

Слова для даведкі: слесар, лыжка, малако, сабака, падручнік, відэлец, возера, сон, страха.

155. Прачытайце. Перабудуйце сказы так, каб не змяніўся іх сэнс. Абазначце склон усіх назоўнікаў па ўзоры:

Н.

В.

Узор. *Мастак малюе карціну.*

Н.

Т.

Карціна малюеца мастаком.

Школьнікі саджаюць дрэўцы. Паштальён разносіць газеты. Кампазітар складае музыку да спектакля. Пісьменнік піша апавяданне для малодшых школьнікаў. Рыгор забівае цвік.

Прачытайце.

Пасыпаць бульбу соллю.

У назоўніках жаночага роду з нулявым канчаткам у творным склоне пішуцца і вымаўляюцца падоўжаныя зычныя (напрыклад, *соль* — *соллю*). Асноўная ўмова такога напісання і вымаўлення — галосны гук перад імі (*соллю*).

Не падаўжаюцца зычныя *б*, *п*, *м*, *в*, *ф*, *р*.

156. Спішыце. Пастаўце слова ў дужках у творным склоне.

1. За (*печ*) жыла мыш. З гэтай (*мыши*) ніхто не мог справіцца.
2. Гэтай (*ноч*) ярка свецяць зоркі.
3. У апошнія дні перад (*весень*) мы яшчэ купаліся.
4. Пушча здзіўляла сваёй (*глуш*).
5. Ля клеткі з (*рысь*) заўсёды стаялі дзеци.

157. Замест кропак запішыце слова ў творным склоне.

Дзядуля ганарыўся сваім ... . Каля крэсла сядзеў сабака з ... ў зубах. Мы ўсёй ... паехалі на

мора. За ... ішлі гусяняты. За дарожным ... не было відаць машины.

Слова для даведкі: *сям'я, медаль, гусь, костка, пыл.*

Месны склон

158. Прачытайце. Выпішыце выдзеленая назоўнікі разам са словамі, ад якіх ставяцца да гэтых назоўнікаў пытанні. Зверху над назоўнікам абазначце склон.

За акном імжыць дожджык, а я мару пра зімовыя канікулы. Хораша будзе **на канікулах!** Катайся **па полі**, толькі рыпіць пад лыжамі снег.

У полі ледзь-ледзь ветрыкам павявае. Хлопчыкі і дзяўчынкі тут цэлы дзень бавяцца. Хто **на санках, на каньках**, а хто і так бегае. Весела будзе адпачываць!

B. Гарбук

• Назавіце назоўнікі, якія ўжыты ў тэксле ў назоўным склоне. Якім членам сказа яны з'яўляюцца?

• Назавіце назоўнікі, якія ўжыты ў тэксле ў творным склоне.

159. Прыдумайце і запішыце сказы з наступнымі слова-злучэннямі. Выкарыстайце адзін з прапанаваных назоўнікаў кожнага словазлучэння.

Напісаў аб вёсцы (*аб горадзе, аб паходзе*).
Ляжала на стале (*на падлозе, на лаўцы*).

Ішла па дарозе (*на сцежцы, па лесе*).
Жыве ў доме (*у вёсцы, у горадзе*).
Расце пры дарозе (*пры школе, пры доме*).

- У якім склоне ўжыты назоўнікі?

Да назоўнікаў у месным склоне ставяць пытанні аб кім? аб чым?, а таксама дзе? калі?

З назоўнікам у месным склоне ўжываюцца прыназоўнікі *аб, на, па, у, пры*.

Успомніце, у чым асаблівасць меснага склону.

160. Прачытайце. Выпішыце назоўнікі ў месным склоне разам са словамі, ад якіх ставіцца пытанне да гэтых назоўнікаў. У назоўніках абазначце канчаткі.

У вершалінах хвой чуўся шум з ціхім свістам, а сняжынкі імкліва ўзімаліся ўгару, і, здавалася, ніводная з іх не трапляла на дол. Але гэта толькі здавалася, бо ўсе звярыныя сляды зніклі на вачах.

Нечакана з'явілася вялікая шэрая птушка і села на бярозе. Праз хвіліну з'явілася другая і села на суседній бярозе. Гэта былі цецярук з цяцеркаю. Цецерукі карміліся: шчыпалі на галінах пупышкі — свой асноўны зімовы ласунак.

3. Бяспалы

- Падбярыце да тэксту загаловак.
- Чаму ў слове цецярук перад *r* пішацца *я*, а ў слове цццерукі — *е*?

на дрэвах

на берагáх

на клáсах

на рéйках

Пупышка — рус. почка.

Ласунак — рус. лакомство.

161. Перакладзіце на беларускую мову. Запішыце першыя два сказы. У перакладах выдзеленых слоў абазначце канчаткі і склон (памятка 3 на с. 102).

Медведи умеют быстро лазить **по деревьям**.

По улицам нашего города ходят автобусы, троллейбусы, трамваи.

По берегам небольших рек всегда много растительности.

Ученики разошлись **по классам**.

По рельсам бегут поезда.

162. Прачытайце. Прыназоўнік **пра** замяніце прыназоўнікам **аб**. Словазлучэнні запішыце.

Узор. Чытаць **пра Беларусь** — чытаць **аб Беларусі**.

Расказаць **пра жыщё**. Співаць **пра Радзіму**. Думаць **пра канікулы**. Пісаць **пра сяброў**. Гаварыць **пра кнігі**.

- Вызначце склон назоўнікаў з прыназоўнікам **пра** і назоўнікаў з прыназоўнікам **аб**.

163. Абапіраючыся на памятку 2 на с. 101, запішыце слова ў давальнym і месным склонах. Звярніце ўвагу на несупадзенне зычных у назоўным і давальнym, у назоўным і месным склонах.

Ванна, мука, дарога, кава, муха, дуга, каза, шчака, нага, завіруха.

- Абазначце канчаткі. Раствумачце іх напісанне.

164. Запішыце слова ў давальнym і месным склонах (памятка 2 на с. 101). Абазначце канчаткі. Раствумачце іх напісанне.

Хваля, студня, лыжня, сцюжа, шаша, лодка, сустрэча, рыбка, мара, вадзіца, вопратка, конніца, фігура.

Студня — рус. колодец.

165. Дапішыце слова, каб атрымаўся сказ. Абазначце склон назоўнікаў.

(Х то?) ... адышоў ад ...
заехаў за ...
пераплыў цераз ...
даў кнігу ...
пралящеў над ...
расказаў аб ...
прыгожа піша ў ...
крэйдай напісаў на ...

166. Прачытайце. Вусна вызначце склон назоўніка матылёк.

МАТЫЛЁК

Было гэта напярэдадні зімы. Я адчыніў дзвёры ў сенцы і на падлозе ўбачыў матылька. Ад холаду матылёк зусім аслаб і ледзьве варушыў крылцамі.

Я асцярожна падняў матылька з падлогі, прынес на кухню і паклаў у папяровую каробачку. Цэлую зіму прабыў у мяне на кухні матылёк. А калі са стрэх са звонам пачалі падаць капяжы, матылёк ажыў, заварушыўся і паляцеў насустреч вясне.

Я. Галубовіч

- Спішыце першы абзац тэксту. Абазначце склон назоўнікаў.

ШТО МЫ ВЕДАЕМ?

1. Што такое назоўнікі? Што яны абазначаюць?
2. Якога роду бываюць назоўнікі? Як вызначаецца род назоўніка?
3. У якім ліку ўжываюцца назоўнікі?
4. Што такое скланенне назоўнікаў?
5. Якія склоны вы ведаецце? Назавіце склоны іх пытанні.

Складенне назоўнікаў у адзіночным ліку

Назоўнікі, якія адказваюць
на пытанне што?

Н. што?	самалёт, хвоя, поле
Р. чаго?	самалёт <a>а , хво <i>i</i> , пол <a>я
Д. каму?	самалёт <u>у</u> , хво <i>i</i> , пол <u>ю</u>
В. што?	самалёт, хво <u>ю</u> , поле
Т. чым?	самалёт <a>ам , хво <a>яй , полем
М. а б чым?	аб самалёце, аб хво <i>i</i> , аб пол <i>i</i>

Назоўнікі, якія адказваюць
на пытанне хто?

Н. хто?	лётчык, сяброўка, рысь
Р. каго?	лётчык <a>а , сяброўк <i>i</i> , рыс <i>i</i>
Д. каму?	лётчык <u>у</u> , сяброўц <u>ы</u> , рыс <i>i</i>
В. каго?	лётчык <a>а , сяброўк <u>у</u> , рысь
Т. кім?	лётчык <a>ам , сяброўк <a>ай , рыссе <u>ю</u>
М. а б кім?	аб лётчык <u>у</u> , аб сяброўц <u>ы</u> , аб рыс <i>i</i>

 1. У давальным і месним склонах назоўнікаў жаночага роду замест *г* пішацца і вымаўляецца *з* (*кніга—кнізе*), замест *к* — *ц* (*рука—руцэ*), замест *х* — *с* (*страха—страсе*).

2. Канчатак назоўнікаў жаночага роду ў давальным і месним склонах можа залежаць ад апошняга зычнага асновы.

Канчатак *-e*

пішацца, калі слова ў назоўным склоне перад канчаткам мае *г*, *х* або *цвёрды* зычны.

Н. *кніг[а]*, *страх[а]*, *сцяна[а]*

Д., М. *кніз[е]*, *stras[е]*, *стянь[е]*

Канчатак *-э*

пішацца, калі слова ў назоўным склоне перад канчаткам мае *к* і націск на канчатку.

Н. *рукá*   Д., М. *руц[э]*

Канчатак *-i*

пішацца, калі слова ў назоўным склоне перад канчаткам мае *мяккі* зычны.

Н. *зямл[я]*   Д., М. *зямл[і]*

Канчатак *-ы*

пішацца, калі слова ў назоўным склоне перад канчаткам мае *ж*, *ш*, *ч*, *р*, *ц*, а таксама *к* і не-націскны канчатак.

Н. *саж[а]*, *Мáш[а]*, *дáч[а]*, *хмáр[а]*, *паліц[а]*

Д., М. *саж[ы]*, *Маш[ы]*, *дач[ы]*, *хмар[ы]*, *паліц[ы]*

**Складенне назоўнікаў
у множным ліку**

Назоўнікі, якія адказваюць
на пытанне што?

Н. ш то?

бярозы, землі

Р. ч а г о?

бяроза (бярозаў),

земель (земляў)

Д. ч а м у?

бярозам, землям

В. ш то?

бярозы, землі

Т. ч ым?

бярозамі, землямі

М. на ч ым?

на бярозах, на землях

Назоўнікі, якія адказваюць
на пытанне х то?

Н. х то?

браты, вучні

Р. каго?

братоў, вучняў

Д. каму?

брата, вучня

В. каго?

братоў, вучняў

Т. к і м?

брата, вучня

М. пры к і м?

пры братах, пры вучнях

ЗМЕСТ

ПАЎТАРЭННЕ ВЫВУЧАНАГА Ў Ш КЛАСЕ	...
Тэкст. Сказ	3
Слова	10
ТЭКСТ. АГУЛЬНЫЯ ЗВЕСТКІ ПРА ТЭКСТ	16
Часткі тэксту. План тэксту	19
СКАЗ	26
Будова сказа	26
Аднародныя члены сказа	30
Словы, якія злучаюць аднародныя члены сказа	39
ЧАСЦІНЫ МОВЫ	54
Назоўнік. Агульныя звесткі	54
Род назоўнікаў	57
Лік назоўнікаў	64
Складенне назоўнікаў	69
Назоўны склон	79
Родны склон	81
Давальны склон	85
Вінавальны склон	87
Творны склон	91
Месны склон	95